

IDENTITET, JEZIK I RAZVOJ

ISTRAŽIVANJE O POVEZANOSTI ETNICITETA I JEZIKA NA PRIMJERU HRVATSKE NACIONALNE MANJINE U MAĐARSKOJ

JADRANKA GRBIĆ

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Ova studija bavi se istraživanjem prožimanja etničkoga identiteta i materinskoga jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj. Autorica ponajprije s teorijsko-metodskoga motrišta raspravlja o istraživanju etničkoga identiteta, te o njegovu odnosu spram društvenoga razvoja. Na temelju suvremene etnološke i antropološke literature analizira različite koncepcije etničkoga identiteta. U skladu s najnovijim teorijama, koje fenomen etničkoga identiteta povezuju s globalnim odnosima moći, autorica podastire vlastito određenje toga pojma. Nadalje, ocrtava središnji kontekst istraživane teme, a to su povijesna znanja o hrvatskoj dijaspori, s naravno, posebnim naglaskom na Hrvate u Mađarskoj. Zatim slijedi empirijsko istraživanje i njegovi rezultati. Zaključnim razmatranjem autorica ustanovljuje jezičnu situaciju kod pripadnika hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj, izraženost etničkoga identiteta, te prirodu njihova međusobna odnosa. Na temelju toga govori o postojanju simboličkoga jezično-etničkoga identiteta kod ispitanika - pripadnika hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj.

"Prem da je tomu svoja dva-tri veka, da su se od nas izselili, još im Hrvatsko srce nije obumrlo, a iz pjesam ugledat se može, kako im jezik ostao čist, pored svega drugovanja i komešanja s drugimi plemeni. Oni nisu na kupu kako Slovaci, niti, što bi se reklo, nalog naroda; nu ako i jesu bez medje i kotara razsuti i razhitani, ipak ih neki moralni obruč opasao; te kad pjevaju te se u pjesmi komu rugaju, to oni tako se rugajući nikad se ne zadjenu ni u

Njemce, ni u Magjare, nego iznose na smjeh svoja sela, svoje učitelje, svoje djevojke itd., er im Hrvatska etnografia tvrdo u glavu zasjela".

Fran Kurelac

(iz knjige "Jačke ili narodne pesme prostoga i neprostoga puka po župah Šopronjskoj, mošonjskoj i Željeznoj na Ugrih", Zagreb, 1871, reprint "Iz mogega života i putovanja po Ugrskih Hrvatih, u knjizi" Gradišćanski Hrvati, Zagreb: Čakavski sabor, 1973, 214)

Godine 1885. hrvatski književnik Nikola Tordinac, rodom iz Đakova, odmarajući se (zbog bolesti) u Pečuhu kod majčine rodbine počeo je skupljati podatke o narodnim običajima, pjesme i pripovijetke hrvatskoga naroda toga kraja. U jednome je pismu ovako pisao: "... već sam odavna hćeo poslati ove koje sam sakupio u Pečuvu i okolici. Ja sam to hćeo sam izdati svoje narodne pjesme i pripoviedke, pa knjigu razturati po Ugarskoj, da narod onaj bratski u baranjskoj županiji imade barem kakvu uspomenu, - jer koji desetak godina ne će spomenuti nijedne svoje starije pjesme i djedovskoga običaja, jer čim izumru stari, izumrt će i starina, mladina je smjesa magjarska..." (Tordinac, 1986, 7).

U predgovoru svojoj knjizi obratio se čitaocima i ovim riječima: "Ljuto mi se sjetnu ražalilo kad se na svoje oči uvjerih da će se za koju godinu ovaj kraj prometnut planinom suharikovinom - barem što se tiče lijepih narodnih pjesama, pradjedovskih običaja i narodnih svetkovina. Narod će se svojem stidjeti, a tuđemu priljubiti. Sa starcima ukopat će se u raci i narodnost hrvatska i običaji hrvatski, a potomci njihovi već neće biti Hrvati no Mađari. To znadem najbolje ja koji sam pobirao gradivo pa sam se vavjek morao držati starijih jer mlađi mi ne znaše ništa pričati" (Tordinac, 1986, 9).

"Hrvati imadu svake nedjelje i svetkovine svoju hrvatsku misu i propovijed - al još koju godinu pa će ta misa i propovijed suvišna biti jer kako istisnuše Ugri hrvatski jezik iz škola i kako njim ne dadu otvoriti posebne škole, mladež evo i ne zna dobro govoriti svojim materinjem jezikom, a nigdje ustalca ondje koji bi ih budio i na okupu držao. Ma rode moj, sjetne me i nevesele misli obuzimaju kadgod pogledam ovaj kršni narod, pa vidim da će utoniti - utoniti, kao da ga ni bilo nije" (Tordinac, 1986, 19).

Teško je pronaći riječi kojima bi se mogao komentirati ovakav pesimizam, posebno ako se ima na umu da su i drugi autori koji su, krajem prošloga i u prvoj polovici ovoga stoljeća, putovali po hrvatskim krajevima današnje Mađarske, Austrije i Češke i Slovačke (Milčetić, Ujević, Kurelac, Kuhač) i opisivali ih, iz znanstvenih ili neznanstvenih pobuda, razmišljali na sličan način. Naime, s jedne se strane iz njihovih djela osjeća

neopisivo divljenje i čuđenje kako su Hrvati nakon više stoljeća odvojenosti od matice i u nepovoljnome okruženju uspjeli sačuvati svoje nacionalno biće. No, s druge strane, registrirali su veliki broj asimiliranih hrvatskih naselja, a u onima koja su se održala brojne primjere propadanja ili napuštanja pojedinih elemenata njihove izvorne kulture. Tako su, primjerice, gotovo svi uočili da je na prvome mjestu napušтана i napuštena hrvatska narodna nošnja i način graditeljstva, a redom svi govore i o tome da se rapidno napuštao hrvatski materinski jezik i zamjenjivao mađarskim, odnosno njemačkim. Za čuvare jezika i tradicije, kao i hrvatstva uopće, navode starije generacije, a mlađima proriču 'nehrvatsku' budućnost, tumačeći to kako objektivnim (vanjskim) tako i subjektivnim (unutrašnjim) razlozima.

Pa ipak, kao što znamo, Hrvati u dijaspori preživjeli su do danas, čak i one male skupine koje su u povijesti pretrpjele dramatični egzodus, poput Moravskih Hrvata.

U radovima suvremenih autora, koji se bave istraživanjem Hrvata u dijaspori, poglavito onih koji s formalno-pravnim statusom žive kao pripadnici hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj, također se mogu pronaći sumorne prognoze glede njihova opstanka. Te se prognoze temelje uglavnom na činjenicama o jezičnoj situaciji (prvenstveno stupanj poznavanja materinskoga jezika i upotreba u privatnoj i javnoj komunikaciji, stavovi o jeziku i tome slično).

Ovim radom želim odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. a) što je etnički identitet i kakav je put njegova učenja, stvaranja i izražavanja,
- b) na koji su način pripadnici hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj, stoljećima odvojeni od matične domovine, učili, stvarali, čuvali i izražavali svoj etnički identitet,
2. kakva je uloga materinskoga jezika, kao jednoga od faktora etničkoga identiteta u tome procesu, odnosno, kakvoga je karaktera njihovo prožimanje,
3. da li je moguće, na temelju relevantne literature i vlastitih empirijskih istraživanja, nakon utvrđivanja, definiranja i interpretiranja činjeničnoga stanja, govoriti o razvojnim problemima i suvremenim tendencijama u životu pripadnika hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj?

1. Uvodni pristup problemu

1.1. Uvod

Društvene, etničke, religijske i druge manjine postoje u svim društvenim sustavima, prošlim i postojećim. Gotovo da nema države u međunarodnoj zajednici kojoj nije poznata manjinska problematika.

Kada se govori o manjinskoj situaciji, jedan od prvih problema leži u činjenici da ne postoji općenito prihvaćena definicija pojma 'manjina'. Prva moguća distinkcija koja se može napraviti jest distinkcija između imigrantskih manjinskih zajednica i onih zajednica koje dugotrajno i ukorijenjeno žive na prostoru na kome žive i sada, ali iz raznih razloga (danas) pripadaju manjinama. Isto tako ne postoje ni točno utvrđeni kriteriji na temelju kojih bi se mogao izraditi općeprihvaćeni koncept manjina (tako npr. broj pripadnika neke manjinske zajednice nije uvijek primjeren niti dovoljan kriterij).

Zajednička karakteristika jest da manjinska zajednica živi u državi u kojoj je druga zajednica, druga kultura, drugačija religija ili jezik - - dominantna. Ali lučenje na etničke, religijske ili jezične manjine je prejednostavno. Najčešće se radi o kombinaciji svih ovih (pa i drugih mogućih) kategorija, a eventualne razlike u jeziku ili religiji imaju kao nužnu posljedicu razlike u sveukupnoj kulturi i načinu života.

Europska komisija za demokraciju putem prava prihvatila je 1990. godine radnu definiciju manjine kojom se koristi u prijedlogu Konvencije za zaštitu manjina: "For the purposes of this Convention 'minority' shall mean a group which is smaller in number than the rest of the population of a State, have ethnical, religious or linguistic features different from those of the rest of the population, and are guided by the will to safeguard their culture, traditions, religion or language"¹ (Preliminary draft European Convention for the Protection of Minorities adopted by the European Commission for Democracy through Law, 1990, 2).

Teoretičari društvenoga razvoja upozoravaju da su manjine najčešće marginalizirane zajednice unutar širega okruženja (npr. države u kojoj žive), te da su im mogućnosti interpretacije vlastita položaja ograničene, jednako kao i mogućnost da poduzimu korake kako bi ga kvalitetno promijenile. Položaj manjina zahtijeva poimanje općih društvenih procesa koji ih stvaraju, oblikuju, održavaju ili pak pritišću i uništavaju. Stoga tome

¹ Za potrebe ove Konvencije 'manjina' označava skupinu ljudi manje brojnu od ostatka stanovništva neke države, koje se etnička, vjerska ili jezična obilježja razlikuju od obilježja ostatka stanovništva, a koju vodi želja za očuvanjem svoje kulture, tradicije, vjere ili jezika (prijevod N. J.).

cilju ne služi samo poetski domišljaj ili pak politička odgovornost, nego i znanstveno istraživanje.

Etnička pripadnost izvodi se iz zajedničkoga društveno-kulturnoga modela, u kome je sadržano niz elemenata, među kojima se naročito ističu: kultura (u najširem smislu te riječi), religija, zajednička povijest, jezik, životni prostor, svijest o pripadnosti ili tzv. samoidentifikacija, organiziranost. U literaturi koja obuhvaća problematiku etničkih manjina posebno se naglašavaju sljedeći aspekti: uklapanje etničkih manjina u društveno-kulturnu sredinu, polazna pretpostavka da se manjine "vladaju" u skladu s modelom koji je "propisala" grupa na vlasti i dominantni sustav vrijednosti. Ako se taj sustav zalaže za toleranciju i različitost (a na globalnome se nivou upravo to i događa), on će oplemeniti zajedničku svijest i pokrenuti sve mogućnosti manjina kako bi djelovale u korist društvenoga pluralizma i gradile okruženje u kojemu će živjeti slobodno. Namjera je društvenih znanosti, koje se etničkom problematikom bave kao predmetom svoga istraživanja, da svaka, sa svoje točke gledišta, rasvijetli uzroke, posljedice i međuovisnosti društvenih pojava u višetetničkome kontekstu.

Etnologija je znanost koja se bavi istraživanjem i izučavanjem kulture različitih ljudskih grupa (kulture shvaćene kao način života, mišljenja i ponašanja), pa tako i tzv. manjinskih. To je znanost koja proučava ukupni način života neke ljudske zajednice, bez obzira na mjesto ili vrijeme njezina postojanja (Supek, *natuknice Etnologija i antropologija*, *Opća enciklopedija*, u tisku, prema Zorić, 1991, 2). Uzima u obzir dakle, načelo različitosti. "Svi socijalni antropolozi za svoj predmet rada uzimaju raznovrsnost ljudske kulture i društva" (Lič, 1983, 9).

Jedan dio etnoloških istraživanja zasniva se na postulatima komunikacijske teorije kulture, s točke gledišta koje se kulturni fenomeni tretiraju kao komunikacijski: oni o nekome ili nečemu "govore", te sadrže određenu, više ili manje skrivenu poruku. Prema nekim zagovornicima komunikacijske teorije kulture, samo društvo jest dinamičan splet ili mreža sporazuma među ljudima i ljudskim grupama, organizacijski složenijih ili manje složenih (Sapir, 1974, 56), dok je teorija komunikacije tek mehanizam suvisloga sporazumijevanja ljudi (Sapir, 1974, 58). U skladu s time, povijest civilizacije trajno obilježava progresivno uvećavanje opsega komunikacije (Sapir, 1974, 61), dok se: "Vrijednosti jednoga društva mogu određivati u kontekstu s drugim vrijednostima jedino kroz proces komunikacije" (Cvjetičanin, 1989, 56).

Komuniciranje je razmjena informacija i značenja, u najširem smislu te riječi (Komunikacije za razvoj, IV, 1989, 2), a komunikacija je društvena interakcija putem razmjene empatijski određenih poruka. Pod empatijskim određenjem ima se na umu da su različite dimenzije poruke -

- sadržaj, struktura, funkcije i način razmjene - ograničeni kolektivnim nasljeđem i društvenom praksom pojedine kulture. Kultura postoji u okruženju unutar kojega i iz kojega razne grupe i pojedinci stvaraju i razvijaju vlastite jedinstvene sustave komuniciranja i značenja. U tome je smislu komunikacija, koja dakle omogućuje sve oblike povratnih tokova, dvosmjerna. Čak i kada čovjek komunicira sa samim sobom, taj je dualitet prisutan (Grčić-Polić, 1986, 4).

Suvremena kultura se može promatrati kao skup pojava koje obilježavaju dva procesa: komunikacijski procesi koji djeluju na općoj razini društva i komunikacijski procesi koji djeluju na razini ljudskih grupa (Rihtman-Augustin, 1987, 29 i dalje). U znanosti o kulturi neko je vrijeme vladalo uvjerenje da su institucije koje djeluju na općoj razini društva, naročito sredstva masovnih komunikacija, dominantni u suvremenoj kulturi, da vode uniformnosti, da sprečavaju svaku specifičnost pojedinih sredina, te da mijenjaju odnos spram tradicije i kulturnoga nasljeđa. Tako npr. radoblje 1960-1970-ih komunikolozi nazivaju "euforičnim", jer se smatralo da će tehnološki razvoj, posebno razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologija izazvati radikalnu promjenu mentaliteta i omogućiti pobjedu modernosti nad otporom tradicionalnih sredina (Y. Mignot-Lefebvre, prema Cvjetičanin, 1989, 53). Međutim, etnološka istraživanja usmjerena na pronalaženje onih posebitosti kojima se neka ljudska grupa odlikuje, te na način na koji se one manifestiraju, upućuju na to, da je suvremena kultura slojevita, upravo kao i tradicijska, te da bogatstvo obje razine (suvremene kulture i nasljeđene kulture) ovisi o komunikacijskim kanalima i tipovima komunikacija.

Komunikacijski sustavi su neophodnost življenja kroz povijest, ali nužno mijenjaju (bolje reći - obogaćuju) svoju prvobitnu namjenu. Oni su, uz ostalo, sredstvo za ostvarivanje ili potvrdu veza među različitim društvenim sustavima i različitim kulturama koje se razvijaju po imanentnim zakonitostima, određene povijesnim okolnostima, ali i same sobom, svojom filozofijom, religijom, svojim cjelokupnim stvaralačkim identitetom. Prema tome, različitost se shvaća kao uvjet njihova postojanja, ali ne i kao jedina njihova odrednica, jer u biću svake kulture postoji nešto unutrašnje zajedničko, što omogućuje njezino opstojanje i trajanje. Tijekom svoga trajanja svaka zajednica pronalazi metode, tehnike i mehanizme pomoću kojih će među sobom komunicirati, ali i prenositi, pohranjivati i pretraživati svoja saznanja i iskustva, kako bi ih opetovano koristila. "Društva i zajednice koja nisu mogla ili nisu znala osigurati pohranjivanje, razmjenu i korištenje svoga intelektualnoga vlasništva, nisu mogla sačuvati ni svoj društveni status, ni identitet i nužno su propadala i nestajala" (Tuđman, 1986, 3). S obzirom na sustav vrijednosti koji u nekome društvu postoji i prema kojem se ljudi određuju, makar i uz istu

informatičko-komunikacijsku tehnologiju (i bez obzira na stupanj njene savršenosti), logično je očekivati različite, specifične oblike primjene i rezultate, što znači da niti široka globalna komunikacija niti ovisnost o novim (pa i stranim) tehnologijama ne mogu spriječiti širenje i stvaranje vlastitih kulturnih sadržaja (Komunikacije za razvoj, 1987, 42).

Smatra se da danas na sudbinu etničkih manjina najviše utječu komunikacijski procesi koji djeluju na općoj razini društva, kao što su odgojno-obrazovni sustav, središnje kulturne institucije, te sredstva masovnih komunikacija. Složenost fenomena komunikacija i njihovo prepoznavanje, kako bi započela rasprava o problematici etničkih manjina, vodi velikome broju ograničenja kako u teorijskoj analizi tako i u empirijskome istraživanju. Riječ je o brojnim varijablama kao što su: komunikacijski procesi među pojedincima, zatim među različitim segmentima jednoga društva, specijalizirana komunikacija posebnih društvenih kategorija, komunikacija u formalnim organizacijama i slično. U slučaju kada dvije ili više grupa živi na istome prostoru, treba pokušati odrediti tipologiju odnosa među njima; ustanoviti postojanje konfliktnih ili pak suradničkih odnosa; prisutnost ili odsutnost izvjesnoga stupnja i vrste moći; veću ili manju integraciju grupe, kao i njenu brojnost i "snagu".

Ukazivanje na složenost problema etničkih manjina u stvarnosti koju nazivamo modernim društvom, te na njihov otvoren i neodređen položaj, služi kako bi se opravdalo uvođenje znanstvenoga istraživanja na tome polju.

1.2. Metodika istraživanja

"It is not enough to ask people what they are; researchers must gather enough information to be able to come to their own conclusions about ethnic identity of the people ('Greeks', 'Romanians', and even 'French' and all others) being studied"² (Balamaci, 1989, 72).

Složenost tematike uvjetovala je metodičku raznovrsnost u pristupu i nužnost usporedbe informacija iz više izvora. Metodiku istraživanja obilježavaju: selektivnost (u izboru naselja i ispitanika i njihovom grupiranju); kompatibilnost i prilagodljivost (s obzirom na politički sustav zemlje i opće uvjete života pripadnika manjine); slojevitost i dinamičnost u istraživanju kontinuiteta i diskontinuiteta s tradicijom.

U ovome su se radu, najopćenitije rečeno, primjenjivale dvije metode općega znanstvenoga spoznavanja: racionalna, metoda pojmovne analize

² Nije dovoljno pitati ljudi što oni jesu, istraživači moraju skupiti dovoljno informacija da bi mogli izvući svoje vlastite zaključke o etničkome identitetu ljudi koje proučavaju ('Grka', 'Rumunja', čak i 'Francuza' i svih ostalih) (prijevod N. J.).

kroz različite teorijske pristupe suvremene društvene znanosti kako bi se razvili smisleni sadržaji pojedinih pojmova i empirijska, kako bi se iznijeli sudovi pomoću upita i izravnoga opažanja (ELZ, 1979, 450-451).

Od posebnih metoda primjenjivale su se: analitička, sintetička, komparativna.

Tehnike rada bile su: studijski rad, anketiranje pomoću upitnika i razgovor uz audio-snimanje.

Tijekom tri faze rada: 1) sabiranje građe, 2) analiza, 3) interpretacija i sinteza, analitička, sintetička, komparativna i deskriptivna metoda korištene su već prema potrebi uz dvije glavne vrste izvora: primarni (vlastiti) i sekundarni.

U prvoj fazi rada (sabiranje građe), kako bi se došlo do primarnih izvora, koristila se metoda anketnoga upitnika. Time se akumulirala određena količina podataka za kasniji studijski rad - klasifikaciju i analizu.

U drugoj fazi rada analitičkom metodom koristili su se sekundarni izvori: manjinski tisak, putopisi s kraja prošloga i početka ovoga stoljeća, relevantna znanstvena i ostala dokumentacijska građa, kao i konzultacije s ekspertima.

Treća faza sintetičkom metodom registrira, definira i interpretira činjenično stanje, razvojne probleme i daje moguću interpretaciju suvremenih tendencija.

Opis izvora:

Kako bi se postigla što veća vjerodostojnost rezultata u istraživanju korelacije etničkoga identiteta i mišljenja i stavova spram materinskoga jezika, koristilo se više izvora, na temelju čega je izvršena kasnija selekcija izvora i ispitanika, kao i njihovo grupiranje.

Izvori se dijele na tzv. stare ili sekundarne i nove ili primarne.

Pod starima se podrazumijeva relevantna literatura o Hrvatima u Mađarskoj: etnografska, povijesno-književna, lingvistička, povijesna, politička. Među njima naročito mjesto imaju putopisi iz druge polovice prošloga i prve polovice ovoga stoljeća (Ujević, Kurelac, Kuhač, Milčetić - vidi u popisu literature).

Pod novima podrazumijevaju se sljedeći:

1. anketni upitnik, na temelju kojega je sprovedeno anketiranje metodom slučajnoga uzorka (pojednosti o anketnome upitniku vidi u 4.1.).
2. analiza manjinskoga tiska: tjednici, godišnjaci i posebna izdanja. Time su se istraživali mišljenje i stavovi intelektualne elite (novinari, književnici, kulturni i prosvjetni djelatnici, političari) o etničkome identitetu i materinskome jeziku, kao i o svim ostalim problemima i

pitanjima koji su vezani uz život pripadnika manjine, te njihove ponude u iznalaženju rješenja tih pitanja.

1.3. Polazne osnove i pretpostavke istraživanja

Ovo istraživanje odnosi se na etnički identitet u vezi s pojavom dvojezičnosti kod pripadnika hrvatske nacionalne manjine u Republici Mađarskoj. Istražuje se proces očuvanja (materinskoga) i zamjene jezika (nematerinskoga), upravo tu, gdje se upotreba materinskoga jezika naglo smanjuje, naročito u redovima mlađe generacije.

Razlozi za takav trend pripisuju se (ne samo u ovom, nego i u drugim slučajevima) globalnoj društveno-ekonomskoj situaciji: industrijalizaciji, urbanizaciji, njima izazvanim tzv. suvremenim migracijama (pokretljivosti stanovništva), a u nekim slučajevima i političkoj presiji. Zanimanje za sudbinu manjinskih jezika, a time i njihovih govornika, pobudili su procesi etničkoga oživljavanja manjinskih pokreta širom Europe i svijeta, naročito od kraja Drugoga svjetskoga rata.

Polazna osnova ovoga istraživanja jest postojanje određenih društvenih odnosa: odnos manjine (Hrvati) i većine (Mađari), uz stvarnu prisutnost i upotrebu njihovih dvaju jezika sa svojim različitim statusima i funkcijama. Na tome se odnosu gradi odnos manjine spram jezika s obzirom na njegovu komunikativnu funkciju (u zadovoljavanju egzistencijalnih potreba za komunikacijom pojedinaca i grupa u višejezičnoj zajednici) i njegovu manifestativnu funkciju (u izgradnji sveukupnoga - kulturnog i etničkog identiteta hrvatske etno-jezične zajednice). Dva jezika (hrvatski i mađarski) i njihovi statusi predočuju se na sljedeći način:

hrvatski jezik	mađarski jezik
- jezik "A"	- jezik "B"
- materinski / manjinski	- nematerinski / većinski (dominantni) jezik društvene sredine
- jezik niskoga statusa	- jezik visokog astatusa

(s obzirom na neke konkretne kriterije).

Kriteriji su utvrđeni na temelju sociolingvističke situacije potvrđene preliminarnim empirijskim istraživanjem. To su:

1. upotreba jezika
2. faza bilingvizma
3. odnos prema većinskome jeziku
4. estetski doživljaj materinskoga jezika

5. emotivni doživljaj materinskoga jezika
6. odnos prema jednojezičnosti
7. prihvaćanje idioma okoline
8. stav spram prava na školovanje na materinskome jeziku
9. odnos spram standardnoga oblika i lokalnoga dijalekta

Kada je riječ o upotrebi DVAJU živih jezika kojima se služe DVIJE etno-jezične zajednice u JEDNOJ društveno-političkoj zajednici kakva je država, podređeni status jezika manjinske zajednice sužava mobilnost pripadnika grupe i onemogućuje im ravnopravno uključivanje u ekonomski, društveni i kulturni život i napredovanje u okviru šire zajednice preko vlastitoga jezika, a ujedno sužava i mogućnost razvoja jezika samoga. Iz toga bi proizašlo: a) da društvenu mobilnost pripadnika manjinske grupe uvjetuje, ali i ograničuje njihova govorna sposobnost na jeziku šire društvene zajednice, i b) da nejednako vrednovanje dvaju jezika - jedno za "niske" a drugo za "visoke" dovodi do toga, da jezik "niskoga" statusa postepeno gubi sve domene upotrebe, pa i posljednje utočište u obiteljskome krugu.

Opće hipoteze istraživanja su se postavile na osnovi rezultata ranijih - poznatih i konzultiranih - socio-lingvističkih istraživanja. To su prvenstveno istraživanje Dubravka Škiljana o stavovima stanovnika Zagreba prema jeziku, Susan Gal o dvojezičnosti i upotrebi jezika u Oberwartu, Györi-Nagy Sandora o dinamici dvojezičnosti na Gornjem Seniku, Brune de Marci i Renza Guberta o višejezičnosti u nekim talijanskim pokrajinama, Albine Nećak Lük o istraživanju dvojezičnosti u Jugoslaviji, Melanije Mikeš i Ferenc Jungera o istraživanju dvojezičnosti u Vojvodini, Linde Benett o izboru i upotrebi jezika u uvjetima višejezičnosti, identifikaciji Hrvata i Srba u Americi, te nekim istraživanjima koja su provedena u okviru programa o višejezičnosti i etnicitetu u Europi Bečkoga centra - European Co - Ordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences (detaljnije u popisu literature).

Opće su hipoteze sljedeće:

- hrvatska nacionalna manjina u Mađarskoj predstavlja zasebnu jezičnu zajednicu, budući da su skup govornika kojima međusobnu komunikaciju omogućuje činjenica da svi vladaju hrvatskim jezikom kao zajedničkim idiomom i da im je taj idiom materinski,
- iako istraživanje promatra predstavnike jezične zajednice (govornike - ispitanike) kao kolektiv, ipak su razvrstani u različito konstituirane grupe, prema kriterijima koji se - na temelju navedenih ranijih sociolingvističkih istraživanja - smatraju relevantnima,
- nacionalnost ispitanika je hrvatska,

- kako rezultati istraživanja ovise i proizlaze iz suvremenoga društvenoga konteksta (u najširem smislu te riječi) kao i iz kulturno-povijesne tradicije, izgledalo je primjereno potrebama istraživanja kao kriterij razvrstavanja uzeti generacijsku pripadnost. Naime, generacijske razlike unose vremensku dimenziju u istraživanje bez koje ne bismo mogli govoriti o nekim promjenama u upotrebi jezika (npr. problematika očuvanja i zamjene jezika) a naročito ne o eventualnoj promjeni obrazaca upotrebe jezika kroz određeni vremenski period. Premda se usporedbe rade prvenstveno u odnosu na domene upotrebe jezika, u obzir dolazi čitav niz drugih podataka. Kako bi se uočile međugeneracijske promjene u upotrebi jezika, generacija roditelja odgovarala je na retrospektivna pitanja koja se odnose na onaj period njihova života, u kojemu su sada njihova djeca,
- kako je i stupanj obrazovanja, što pokazuju konzultirana istraživanja bitan parametar čovjekove jezične djelatnosti, tako je i on poslužio kao kriterij za grupiranje ispitanika, kako bi se utvrdio odnos između stupnja poznavanja obaju jezika (manjinskoga materinskoga i većinskoga nematerinskoga),
- budući da je društveni kontekst određen i u svojoj ekonomskoj dimenziji, za dodatni kriterij uzelo se u obzir materijalno stanje ispitanika (prema vlastitoj procjeni), te eventualna društveno-politička aktivnost.

Na temelju općih hipoteza, postavila se slijedeća radna hipoteza istraživanja:

- stupanj poznavanja hrvatskoga jezika kao materinskoga, njegova upotreba kao i stavovi ispitanika - pripadnika hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj spram njega, koreliraju s osjećajem etničkoga identiteta, ali prvenstveno na simboličnoj i manifestativnoj razini, a tek zatim i na komunikativnoj.

Komunikativna funkcija hrvatskoga materinskog jezika pokazuje trend stalnoga opadanja. To bi značilo da materinski jezik neke osobe jest bitan za njen identitet, ali će taj identitet ostati nepromijenjen i onda, kada se nauči/usvoji neki drugi jezik, ili se materinski zaboravi.

Kod ispitanika - pripadnika hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj prisutna je pojava višestrukoga identiteta, jer se javlja subjektivni osjećaj da njihova pripadnost prelazi granice vlastite nacionalnosti (premda se u tome smislu javlja osjećaj vezanosti s matičnim narodom u Hrvatskoj), te se stvara osjećaj pripadnosti zajednici s Mađarima u cjelini, kako slijedi:

regionalno / lokalno - nacionalno - državno.

Napokon, utjecaj na očuvanje i zamjenu jezika i u vezi s time jačanju korelacije materinskoga jezika i etničkoga identiteta, imala bi eventualna emancipacija lokalnih dijalekata.

2. Teorijski i pojmovni okvir istraživanja

2.1. Društveni razvoj i razvoj kao proces

Razvoj je moguće odrediti kao slijed inovativnih promjena i društvenih prilagodbi koje se uvijek odvijaju u vremenu i odnosu spram temeljnoga identiteta zajednice ili društva. Pod temeljnim identitetom određenoga društva ili zajednice podrazumijevaju se ona kulturna, društvena, ekonomska i druga obilježja koja promiču uvjete za osiguranje integriteta pojedinca i aktualizaciju njegovih humanih potencijala, te po kojima se zajednice i društva međusobno razlikuju. Kako su posljednje desetljeće 20. stoljeća zahvatile velike društveno-političke promjene, naročito u zemljama jugoistočne Europe, valja naglasiti da upravo element zajedničkih identiteta društvene prakse više nego proklamira ravnopravnost naroda (većine i manjine) u sudjelovanju u razvoju, kao i pravo na vlastitu selekciju ponuda, mogućnosti i ograničenja, smjera i dinamike društvenih prilagodbi na promjene u okruženju (Redefiniranje koncepcije razvoja, *Razvoj/Development*, 1, 1989, 7).

Proučavanje razvoja (engleski: development studies) predstavlja organizirani humanistički napor da se razumiju, a možda i predodrede osnove ljudske budućnosti, shvaćene uvijek kao budućnosti nekoga konkretnoga društva, neke zajednice ili pojedinca kao pripadnika neke kulture. Stoga je razvoj moguće odrediti i kao permanentno suprotstavljanje i težnju da ideja humaniteta postane zbiljom (Jelić, 1989, 57).

Proučavanje razvoja shvaća se kao: problemski orijentirano, primijenjeno i interdisciplinarno istraživanje. Društvene promjene se analiziraju u svjetskome kontekstu, ali tako da se uzimaju u obzir povijesne, ekonomske, ekološke, kulturološke i druge posebnosti različitih društava (Trputec, et al. 1988, 62).

Rezultati tehnološke transformacije, koji su potisnuli teoriju međuovisnosti (koja je svijet vidjela kao neizbježnu interakciju) afirmirali su selektivnu razvojnu integraciju kao dominantni oblik međunarodnih odnosa i razvoja svijeta. Procesi selektivne integracije logična su posljedica globalizma kao dominantnoga razvojnoga okvira suvremenoga svijeta (Wallerstein, prema Švob-Đokić, 1990, 9). Selektivna integracija uzima u obzir nejednakost, disharmoniju i disparitet kao osnovni razvojni poticaj,

za razliku od razvojne povezanosti kakvu je afirmirala teorija međuzavisnosti.

Selektivnu integraciju u globalne razvojne procese omogućuje, kako je već rečeno, ukupna tehnološka transformacija (tehnološka revolucija), a participacija u njoj bitna je odrednica razvoja svake zemlje i svakoga društva. S toga se gledišta danas govori i o redefiniciji razvoja kao o spoznavanju onih elemenata koji će omogućiti neki razvojni izbor (temeljen na znanju, raspolaganju tehnološkim, proizvodnim i organizacijskim resursima i na mogućnosti razmjene i komunikacije). "Društva ili dijelovi društva koji to ne mogu ostvariti, ostaju marginalizirani i praktično isključeni iz razvojnog procesa, odnosno prepušteni dinamici unutarnjeg razvoja koja je toliko nesukladna s dominirajućom globalnom dinamikom da u praksi vodi punoj stagnaciji ili propadanju, odnosno eventualnom održavanju društva alokacijom vanjskih izvora" (Švob-Đokić, 1990, 10).

U posljednjih nekoliko desetljeća došlo je do snažnoga oživljavanja etničkih pokreta u europskim i svjetskim razmjerima (u zapadnim zemljama šezdesetih, a u istočnim, uključujući i bivšu SFR Jugoslaviju, sedamdesetih, ali naročito osamdesetih godina).

Teoretičari društvenoga razvoja smatraju da ovaj fenomen ima barem dvije razine: društvenu i individualnu, te da su obje uvjetovane tzv. globalnim činiocima, bez obzira odnose li se na užu ili širi kontekst (lokalni, regionalni, europski, itd.), te da su među mnogim razlozima za oživljavanje etnosa (engleski: ethnic revival) i slijedeći: proširena uloga modernih vlada, brzi poslijeratni proces industrijalizacije, nagli razvoj tehnologije komunikacija, proširivanje mogućnosti za obrazovanje i stvaranje "vlastite" inteligencije (što je od naročite važnosti za etničke i nacionalne manjine), otklanjanje suvremenoga otuđenja čovjeka, nestajanje ideologiziranih politika i njihovih pritisaka, neki međunarodni uzroci, kao što je npr. nastajanje novih država i temeljne ekonomske i političke promjene u cijelome svijetu, a naročito u istočno-europskim državama, koje teže uspostavi demokratskih društava i uvođenju tržišne ekonomije. Posebnost svake društvene zajednice "odlučuje" koji će od niza činilaca biti više ili manje važan u ovome procesu, a najčešće se događa, da više činilaca djeluje istodobno i međusobno povezano.

Ima autora (čiji je predmet istraživanja društveni razvoj i razvoj kao proces) koji pojavu etničkoga oživljavanja smatraju kritičnom, posljednjom fazom procesa totalne asimilacije (npr. Herbert Gans, prema Björklund, 1987, 9), ali se većina priklanja mišljenju kako je izvjesno da se rađa novi tip društva. To je vidljivo, ne toliko u etno-procesima na američkome kontinentu, koliko u Europi: rast i intenzifikacija etničkih i

regionalnih pokreta i pojava tzv. etničkih strategija u gotovo svim vrstama manjinskih zajednica (vidi npr. Björklund, 1987, 19-30).

Do šezdesetih godina ovoga stoljeća nosioci progresivne i liberalne misli na zapadu očekivali su da će sa sve većom razvijenošću i bogatstvom društva, te poboljšanjem uvjeta života, povezivanje ljudi na osnovi etničke pripadnosti izgubiti na značenju i ustupiti mjesto drugim vrstama društvenih asocijacija, prije svega asocijacijakoe u svojim temeljima imaju zajednički ekonomski interes.

Na istoku se pak, poslije Drugoga svjetskoga rata, uspostavom socijalističkih država smatralo da će socijalizam "sam po sebi", stvaranjem ili "izgradnjom socijalističke nacije", kroz desetak godina, riješiti etničko, nacionalno i međunacionalno pitanje (a pojave nacionalizama "rješavale" su se intervencijom i pritiskom političkih rukovodstava).

Na zapadu su potvrdu ovakvim očekivanjima našli u onome što se pred njihovim očima zaista i događalo: u Sjedinjenim Američkim Državama je tijekom života druge generacije imigranata iz gotovo cijeloga svijeta postalo vidno znatno prilagođavanje i ujednačenost u svim vidovima kulture i života. Sintagma "lonac za topljenje" (engleski: the melting pot) postala je i ostala simbolom tijesno povezanim s Amerikom, kojoj nova povijest počinje miješanjem različitih naroda i rasa, bez presedana u dotadašnjemu svijetu. Površna promatranja kao da su i davala za pravo pretpostavkama da će se već u trećoj generaciji izgubiti sve kulturne, jezične i druge razlike, te da će doći do potpune asimilacije pojedinih naroda i njihovo pretapanje u monolitnu masu (tzv. amerikanizacija).

Međutim, do asimilacije ne samo da nije došlo, nego je na svjetlo dana izbilo nagomilano nezadovoljstvo različitih etničkih grupa i pokreta. Nepriznavanje etniciteta kao dimenzije onih društvenih pojava koje imaju svoje trajanje, dakle, nepriznavanje etnosa kao procesa, na zapadu je posljedica pogrešnoga uvjerenja da merkantilno industrijska revolucija sadrži realnost više vrijednosti od etniciteta (Fishman, 1980, 77).

Na istoku je pak došlo do sličnoga zanemarivanja važnosti etničkih pojava, temeljenoga na marksističkoj ideologiji, kojoj se "proročanstvo" o nestanku etničkih razlika usporedno s nestankom klasa, nije ispunilo, baš kao što se nije uspjela ostvariti ideja o stvaranju socijalističke nacije i internacionalizmu. Monolitni socijalizam pritiskao je i potirao svaki izraz lokalnoga, individualnoga i osebujnoga, kao i sve ono što se isticalo iznad prosječnosti. Upravo kao reakcija i opozicija totalitarizmu nastupilo je nacionalno i lokalno (Rihtman-Auguštin, 1992, 25). Naime, socijalizam ne posjeduje mehanizme za mirno i političko rješavanje unutrašnjih napetosti sustava; on se služi represijom, pa kada oslabe institucije središnje moći razbuktava se nacionalizam (Verdery, 1991, 43).

2.2. Identitet³

Identitet je riječ latinskoga porijekla, a znači istovjetnost, podudaranje, izjednačavanje, potpunu jednakost, priznanje da netko ili nešto zaista jest ono čime se prikazuje skup značajki koje neku osobu čine onom koja jest (Klaić, 1988, 565). Identificirati bi, prema tome, značilo utvrđivati istovjetnost (nekih) osobina ljudi/grupa.

Područje stvaranja identiteta povijesno je promjenjivo, a kreće se "u rasponu od mitskog do ideologijskog i u njemu su isprepleteni čimbenici religijskog, rasnog, etničkog, profesionalnog i sl. karaktera. Identitet je, kao posljedica čina poistovjećivanja, skup odlika (ili čak temeljna crta) koje određuju subjektivnu pripadnost skupu uvjerenja, činjenja (ili ljudi) koji (i kojima se) pojedinca povezuju s određenom sredinom, ljudima, stvarima i događajima i na taj način ga obilježuju" (Zorić, 1991, 196). Identitet je trajan proces "koji se razvija podjednako kao fizički rast, tijekom čitava života; događa se podjednako na svjesnoj kao i na nesvjesnoj razini; stoga nije lako točno utvrditi u kojoj točki dolazi do odlučnog prijeloma" (Epstein, 1983, 161-162, prema Rihtman-Auguštin, 1991, 79).

Međutim, identitet je i potvrda egzistencije: da nešto jest i to upravo to što jest, a nešto drugo. No: "... da razlikovanje nečega uopće ima smisla, ne može se dokučiti bez onoga spram čega se razlikuje. Razlikovano mora da ima nešto zajedničko s različitim, makar bili i u međusobnoj opoziciji" (Meštrović, 1988, 435).

2.2.1. Odnos osjećaja identiteta i osjećaja pripadnosti

Osjećaj identiteta je individualan, ali podrazumijeva osjećaj pripadnosti kolektivu. Potreba udruživanja s drugim ljudskim bićima, povezivanja s njima, imperativna je ljudska potreba (Fromm, 1984, 31), tako da su ova dva osjećaja u stalnome prožimanju.

2.3. Etnički identitet

Zanimanje za etnos/etnicitet (engleski: ethnicity) i bavljenje njime u okviru suvremenih društvenih znanosti ukazuju na činjenicu da se svaka zajednica prema svakoj drugoj nalazi u hijerarhijskom odnosu moći i zato nužno mora definirati temelj svoga zajedništva i granice prema drugima (Supek, 1988, 31). Pojmom etniciteta bavi se čitava skupina srodnih znanosti:

³ Detaljnije za poglavlja od 2.2.2 do 2.2.5. i 2.2.16. u: Grbić, J: Etnicitet i razvoj, Ogled o etničkome identitetu i društvenome razvoju, *Etnološka tribina*, 16, 1993, str. 57-72.

etnologija, sociologija, demografija, antropologija, a njime se bave i ekonomisti i politolozi.

U suvremenoj (ali i starijoj) etnološkoj literaturi, kao i literaturi ostalih znanosti koje se etnicitetom bave kao predmetom istraživanja, nailazimo na različite pristupe njegovu istraživanju, s različitim točaka gledišta, te u skladu s time, različite pojmove i njihove definicije, ili bar pokušaje definiranja. Tako npr. novi etnicitet, etničke grupe, etničke zajednice, etnički identitet, pluralno društvo, više-etničko društvo, više-etnički pluralizam, centar protiv periferije, primordijalizam, etno-nacionalizam, manjinska grupa, nepriviligirana grupa, situacijski etnicitet, simbolički etnicitet, persistentni etnicitet, i drugo.

Na oblikovanje različitih koncepcija i teorija o etnicitetu utjecali su (a utjecat će i nadalje) kako povijesne okolnosti, znanstvene tradicije, aktualne teorijske i ideološke orijentacije, tako i politički trenutak u kome nastaju. Najgrublja njihova podjela bila bi na tzv. istočne i zapadne teorije, kako ih je pokušala klasificirati Gordana Ljuboja. Ona polazi od toga da različita povijesna iskustva, kao i različite ideološke tradicije u mnogome određuju oblikovanje i znanstveni pristup suvremenim problemima etniciteta. Ne uzmu li se u obzir ove činjenice ne može se razumjeti velika suprotnost u pristupu i tumačenju etniciteta na Istoku i Zapadu. "Različite teorijske orijentacije nalaze svoj izraz u isticanju različitih aspekata ovih problema, koji su toliko višeznačni i složeni da se već kod prvih pokušaja uopštavanja pokazuju sve teškoće i nemogućnost stroge naučne sistematizacije. I same naučne discipline, socijalna i kulturna antropologija na Zapadu i etnografija ili etnologija na Istoku, jesu predmet istih uslovljenosti" (Ljuboja, 1988, 99).

Olga Supek pristupila je koncepcijama etniciteta na drugačiji način. U svojim radovima koji se bave tom problematikom ona ponajprije govori o tretiranju etniciteta kao prirodne kategorije, koje je još uvijek prisutno u različitim istraživanjima etnogeneze. Zatim govori o teorijama koje ovaj fenomen prikazuju kao subjektivnu kategoriju u funkciji društvene interakcije, dovodeći ih napokon u vezu s najnovijim tendencijama i tumačenjima povezivanja fenomena etniciteta s globalnim odnosima moći. Olga Supek smatra, da je upravo ovakav teorijski slijed razmišljanja neodvojiv od iskustva Europljana u doživljavanju svijeta: "... od sporadičnih susreta s divljim barbarima i tuđim svjetovima koji su bili izvan granica vlastite, prirodne zajednice; preko sve povezanijeg i manje zajedničkog svijeta u kojem zbog intenziteta interakcija raste svijest o samoodržanju i posebnosti; do suvremenog međuzavisnog i stratificiranog svijeta gdje etnos, izraz kulturne specifičnosti, istovremeno predstavlja izraz političko/ekonomske moći i obrane od centara takve moći" (Supek, 1988, 59-60).

Svaka od znanstvenih teorija etniciteta ima svoje ambicije, domete, težnje i rezultate.

Tako je ranija etnološka praksa raspravljala o etnicitetu kao prirodnoj kategoriji. Naime, općenito se smatra, da se većina europskoga stanovništva prije francuske revolucije nije identificirala s većim nacionalnim zajednicama, nego je osjećala lojalnost prema selu, lokalnome feudalnome gospodarstvu i crkvi (seosko stanovništvo) ili pak prema gradu, cehu i katedrali (gradsko stanovništvo). To bi značilo da je temelj identifikacije uglavnom bila religija, a kod elite i kozmopolitski životni stil (Supek, 1988, 32). Ima, međutim, autora koji spominju još neke elemente zajedništva kao npr. zajednički životni prostor, političku vlast, zajedničku kulturu u kojoj je glavnu ulogu opet imala religija, zajedničko rasno porijeklo, i sl. Taj osjećaj pripadnosti jednome narodu raniji etnolozi i antropolozi nazivali su etnosom ili etnicitetom.

U najranijoj poznatoj fazi razvoja riječi "etnos" koja je grčkoga porijekla, prema rječnicima starogrčkoga jezika, ona je prvenstveno značila jato, čopor, roj. Prenoseći se dalje i na ljudsku grupu, podrazumijevalo se da je riječ o grupi ljudi zajedničkoga porijekla koji su međusobno toliko povezani da predstavljaju cjelinu za sebe - zajednicu (Rakić, 1983, 10). Bit takvoga poimanja etniciteta je "da se etnos smatra prirodnom, inherentnom značajkom svakog naroda... on uključuje neku gotovo mističnu vezu između pripadnika naroda i tla na kome žive, pretpostavljajući njihov zajednički 'duh' i 'krv'" (Supek, 1988, 32). Narod se smatrao univerzalnom, fiksnom i prirodnom pojavom, bit koje se može otkriti jedino proučavanjem izraza njegove vječne duše i srca. Polazeći od toga da se etničke grupe mogu razlikovati biološki (rasno), kulturno, socijalno i jezično, etnologija i antropologija ove razlike nisu stavljale pod znak pitanja, jer su te kategorije smatrale stalnima i nastalima manje - više na spontan način. Istraživao se sadržaj etničke grupe, njena sveukupna kultura kako bi se došlo do što starijih sadržaja koji bi dokazali konačnu osobitost ili samosvojnost etničke grupe (Rihtman-Auguštin, 1983, 806).

Istina, u ovakvome se duhu krajem 19. stoljeća utemeljila i hrvatska etnologija. U svojim osnovnim postavkama nastavljala je narodnjačku i romantičarsku tradiciju, te je i predstavljala društveno angažiranu znanost o narodu (tako npr. kod Antuna Radića kao narodoznanstvo). "Etnologija i folkloristika su, kao što je poznato, nastajale u funkciji nacionalnih pokreta i zapravo nikad tu funkciju nisu izgubile, bez obzira na to djelovale li u mladim tek nastajućim nacijama i nacionalnim državama ili pak u velikim, centraliziranim, naoko nadnacionalnim državnim sistemima, bili oni kapitalistički ili socijalistički" (Rihtman-Auguštin, 1988, 15-16). Međutim, posljednjih dvadesetak godina u Hrvatskoj je izvršena kritička revizija osnovnih pretpostavki etnološkoga istraživanja. Naime, uuzimajući

u obzir teorijska dostignuća kako zapadne, tako i istočne znanstvene misli, novu dimenziju u istraživanju etniciteta unose poglavito Dunja Rihtman-Auguštin i Olga Supek, povezujući ga s globalnim odnosom moći.

Krajem šezdesetih godina norveški antropolog Frederik Barth iznio je u uvodu zbornika "Ethnic Groups and Boundaries" novu teoriju etniciteta koja predstavlja novost u promišljanju toga fenomena i koja je znatno utjecala na rad etnologa i antropologa posljednjih desetljeća. Barth smatra da težište istraživanja treba prenijeti - sa sadržaja etničkih grupa - na njihove međe i na procese koji se događaju kada se jedna ljudska grupa želi ili mora odlikovati ili razlikovati od susjedne, da bi sebe identificirala. Dakle, ona sebe identificira pripisujući sebi neke odlike ili distancirajući se od drugih (Barth, 1969, 13). Njegova je osnovna pretpostavka da distanciranje između ljudskih grupa nije posljedica nekakve izolacije (npr. prostorne ili društvene), nego njihove interakcije. Kada društvene grupe međusobno komuniciraju unutar nekoga širega društvenoga konteksta, one određuju granice među sobom, a to čine tako da iz svoje kulture biraju one znakove ili aspekte svoje kulture koje smatraju specifičnima. Dakle, obavljaju neku selekciju kulturnih simbola koji djeluju kao dijakritičke oznake. Ovakvo razgraničavanje (održavanje međa) jest proces koji ne ukidaju ni akulturacija, ni migracije, ni uklapanje manjih zajednica u veće i razvijenije oblike društvene organizacije. Prema tome, u Barthovoj koncepciji nema mjesta evolucionističkim shemama po kojima se etnicitet nužno razvija od plemenskoga do nacionalnoga identiteta, odnosno, po kojima ti identiteti nestaju kada se javi osjećaj pripadnosti široj zajednici. On je zapravo odvojio etnički identitet od "objektivnoga sadržaja kulture" i stavio ga u kontekst društvene interakcije, što drugim riječima znači da etnos nije kulturna kategorija niti prirodno ili primordijalno stanje, nego proces u funkciji socijalne interakcije.

Slijedeći ovakva promišljanja, proizlazi da u procesu etničkoga razgraničavanja organizacijski relevantna može postati bilo koja kulturna osobina, a intenzitet njezina naglašavanja može varirati ovisno o društvenim, političkim ili sveukupnim povijesnim okolnostima. Kako je i kultura podložna (razvojnim) promjenama, to bi značilo da faktori etničkoga identiteta nisu nešto što je jednom za svagda dato (Rihtman-Auguštin, 1983, 807; 1991, 79), niti je etnička grupa stalna kategorija u smislu nepromjenjive genetske, društvene, kulturne i jezične zajednice. Tako se mijenja i kultura, izbor kulturnih znakova koji označuju istu etničku grupu, a mijenja se i međuetnička interakcija.

Prema tome, to doista jest koncepcija etniciteta kao procesa koji je u funkciji društvene interakcije i koji ima dinamičan karakter.

Za teorije etniciteta temeljene na Barthovoj koncepciji, zajednička je karakteristika udaljavanje od pojma kulture i prebacivanje težišta na

interakcijske aspekte međuetničkih odnosa. Kulturne oznake ne smatraju se presudnima u odvajanju jedne grupe od drugih. Općenito, kultura se smatra sredstvom komunikacije, nešto poput jezika općih i zajedničkih kodova. Kao element organizacije grupe, zapravo njenog organiziranog / / zajedničkog života, "otkrio" se pojam etničkoga identiteta, koji u sebi sadrži i pojam vremenskoga trajanja, izbor u opredjeljivanju, nevažnost dileme oko primata kulturnoga ili političkoga, subjektivnoga ili objektivnoga. U pristupu etnicitetu koji kao svoj temelj ima identitet, razlog etničke identifikacije gubi značenje, a ono što je važno jest osjećaj pripadnosti i lojalnost određenoj grupi, a ne na čemu se ovaj osjećaj temelji. Kako vrijednosno određenje same grupe nije najvažnije u ovome pristupu istraživanja etniciteta, ostaje otvoreno pitanje što su to tipična obilježja etničke grupe. Među brojnim etničkim oznakama, ono što je trajno, jest dihotomizacija /diferencijacija na "mi" i "oni", te se na taj način određuju i grupni i individualni identitet.

Iako se u početku činilo da je Barthova teorija primjenjiva u istraživanju kompleksnih suvremenih društava, radovi tzv. post-Barthovskog perioda (Supek, 1988, 47) kritički su upozorili i na njene nedostatke. To je i razumljivo, jer je Frederik Barth osmislio svoju koncepciju etniciteta provodeći empirijska istraživanja na Bliskome Istoku, među pakistanskim plemenima i plemenima arapskoga poluotoka, a to su slabo integralna i rascjepkana (segmentirana) društva. Od naših autora najkompleksniju kritiku Bartha dala je Olga Supek, a ona bi se mogla sažeti u tri ključne točke.

Prvo, Barth je uglavnom naglašavao komplementarnost društava, a zanemario njihovu konkurenciju i etničke sukobe, pa je njegova teorija ipak nedovoljno dinamična. Pomoću nje teško se može razumjeti suvremeni "ethnic revival" i pojava nacionalnih pokreta u kompleksnim društvima.

Drugo, on zanemaruje ulogu tradicije kao važnoga činitelja u procesu izbora određenih kulturnih simbola u svrhu etničkoga razgraničenja i samoodređenja, jer zapravo zanemaruje tzv. objektivni kulturni sadržaj, odnosno pogled na svijet i svakodnevnu životnu praksu društvenih grupa u interakciji.

Treće, u Barthovoj teoriji nedostaje poimanje odnosa moći, čime ne doprinosi objašnjenju nacionalizma kao pokreta koji se na etničkome identitetu temelji: naime, etničke grupe su i - stvarne ili potencijalne - - političke zajednice, te se njihova interakcija s drugim etničkim grupama temelji na širokoj skali hijerarhijskih odnosa moći (Supek, 1988, 47, 52).

Osamdesetih godina pojavljuju se studije o etnicitetu, etničkome identitetu, nacionalizmu i nacionalnim pokretima za koje je karakteristično

da povezuju etnicitet s globalnim odnosima moći i svjetskim ekonomskim sustavom (npr. John Cole, Katherine Verdery, Anthony H. Richmond, Ulf Björklund, Leo A. Despres, David Maybury-Lewis, Peter Worsley, Norman E. Whitten, Jr., Charles Tilly). Zajednička ideja vodilja tim novim pogledima jest da se pojam etniciteta javlja s novim značenjem i s težnjom da odrazi novu društvenu zbilju, u kojoj ljudi, posvuda po svijetu, žele dokučiti duboki smisao identiteta, u namjeri da izraze svoje interese i brane pravo "za" i "protiv" države (Despres, 1982, 7). Te se teorije u priličnoj mjeri zasnivaju na novijim teorijama razvoja, kakva je npr. Wallersteinova teorija svjetskoga ekonomskoga sustava ili pak teorija Erica Wolfa o kulturnoj heterogenosti i organizaciji procesa proizvodnje. Dinamičnost etniciteta promatra se i na sinkronijskoj i na dijakronijskoj razini međuetničke interakcije. Iako se uzima u obzir Barthova koncepcija samo-razgraničavanja i gledište da se etničke granice temelje na simboličkim, odabranim aspektima kulture jedne grupe, odbacuje se gotovo neograničena slobodna volja u izboru etničke posebitosti. Napokon, etnički identitet se nužno dovodi u vezu s hijerarhijskim odnosima moći, kako političkim, tako i ekonomskim.

Tako je Katherine Verdery, opisujući etničke, političke i ekonomske procese u širokome povijesnome i zemljopisnome prostoru (Transilvanija tijekom tri stoljeća - razvoj kapitalističke ekonomije unutar Habsburškoga carstva i nastojanja vladajuće elite da izgrade nacionalnu državu po uzoru na slične u Europi) iznijela tezu, da su etnički, politički i ekonomski odnosi međusobno povezani, tako da je svaka pojedinačna situacija uvijek posljedica određenoga ekonomskoga i političkoga razvoja. Iako je preuzela Barthovu koncepciju etniciteta (Verdery, 1983, 13, 4) kao funkcije interakcije društvenih grupa koje se međusobno natječu za (ograničene) resurse unutar neke šire ekološke i društvene sredine, ona je nadišla Bartha, dodavši njegovoj koncepciji dimenziju političke hijerarhije i moći (Verdery, 1983, 361 i dalje). Etnički fenomen stavila je u kontekst teorije svjetskoga sustava nejednakoga razvoja, političke modernizacije i svjetske kulture (prema već spomenutim autorima: Wallerstein, Tilly, Wolf). Svojom argumentacijom razvoja etničke pripadnosti od feudalizma do socijalizma, odredila je odnos između etničkoga identiteta i suvremenosti tvrdeći, kako nasuprot mišljenju da suvremene nacionalne države eliminiraju potrebu za etničkim identitetom i grupiranjem na temelju etničke pripadnosti, jačanje države i širenje kapitalizma zapravo izaziva i produbljuje etničke sukobe.

Ako se imaju na umu početna promišljanja o društvenome razvoju i razvoju kao procesu, onda su novi pogledi na etnicitet rezultat iskustva pripadnika naše civilizacije u doživljavanju svijeta, stratificiranoga i u društvenome i u političkome i u ekonomskome pogledu. Etnicitet je (bio i

ostao) svojstvo kulturne raznolikost i kulturnoga zajedništva, koji s jedne strane usmjeravaju obrasci političke i ekonomske moći, a koji je s druge strane, zbog svoje slojevitosti, stalni izvor sukoba i otpora centrima te moći. Međutim, novi pogledi na etnicitet također su rezultat permanentnoga razvoja društvenih znanosti, te stoga ne čudi da je Leo Despres, završavajući opsežnu komparativnu studiju o suvremenim teorijama etniciteta, postavljajući sam sebi pitanje što je novo u "novom etnicitetu", odgovorio da je nova samo /stara/ spoznaja o vječnome početku (Despres, 1982, 19). Naime, kako se stalno naglašava, etnički je faktor stalno prisutan u ljudskome trajanju i kontinuitet je njegov značajan aspekt, pa još mnogo toga treba naučiti o njegovoj povezanosti s kontekstom kao i njegovoj izražajnosti.

2.4. Etnički identitet i kulturni identitet

Suvremene koncepcije vežu etnički identitet uz pojam društvene grupe, ukoliko pod tim pojmom podrazumijevamo određenu društvenu strukturu, grupu koja je združena na osnovi biološke povezanosti ili nekih drugih posebnih društvenih odnosa, a kulturni identitet uz tradiciju, ukoliko pod pojmom tradicije shvaćamo akumulirano kolektivno iskustvo neke grupe (ekološko, prostorno, političko, religijsko, estetsko, kao i iskustvo vezano uz interakcije s drugim grupama).

Budući da se etnički identitet unutrašnjom dinamikom neprestano obnavlja (radikalizira), gubljenje pojedinih elemenata kulture ne znači gubitak prvobitnoga/izvornoga etničkoga identiteta upravo zato što sam objektivni kulturni sadržaj nije dovoljan za njegovo oblikovanje. Elementi kulture koje neka grupa odabere kao važne za svoju etničnost ne predstavljaju prema tome njihovu kulturnu cjelovitost, jer su oni tek trenutni izbor, a osim toga i sami podliježu mijenjanju. Cjelovitost kulturnoga pa i etničkoga identiteta osiguravaju zapravo brojni ekonomski, politički, društveni, psihološki i drugi mehanizmi koji usmjeravaju selekciju i izbor onih elemenata kulture koji postaju označitelji etničkoga identiteta.

2.5. Mnogostruki identitet

U modernim, kompleksnim društvima identitet je također kompleksan, te u skladu s time, svaki pojedinac može imati mnogostruki identitet. Etnički identitet samo je jedna od mogućnosti identiteta što se ljudima nudi u modernome društvu. Antropološka znanost taj mnogostruki identitet naziva ugniježdenim identitetom (engleski: *nested identity*). To

podrazumijeva sposobnost pojedinca da se snalazi i u širem kulturnome sustavu, pa i određenim, uvjetno nazvanim, potkulturnim sustavima.

Ovo se naročito odnosi na slučaj etničkih manjina, gdje se rješenje egzistencije manjine, njene pune slobode i suvereniteta, kao i eventualnoga konflikta, ne nalazi u kulturnoj kompetenciji pojedinca ili grupe, nego u načinu na koji država, kao faktor moći, regulira i organizira koegzistenciju kulturnih razlika (Cole, 1981, 125).

U istraživanju etničkih manjina čest je slučaj preplitanja, uvjetno nazvanih, užih i širih identiteta. Tako npr. od lokalnih (pripadnost vlastitoj grupi) do, recimo, državnih, koji podrazumijevaju osjećaj zajedništva sa svim građanima dotične države, bez obzira na prirodu njihovih međusobnih odnosa (komplementaran ili konfliktan).

2.6. Pojam manjine i manjinskoga jezika

U suvremenim društvenim znanostima pojam manjine je dvoznačan (vidi 2.1.). S jedne strane odnosi se na skupine poput etničke ili nacionalne zajednice (kada se npr. većina stanovništva razlikuje po jeziku, religiji, odjeći, boji kože i slično), dok s druge ukazuje na razlike u društvenoj i političkoj moći, na nejednaku raspodjelu društvenih i političkih vrijednosti, na podređene i nadređene uloge u društvenome sustavu odlučivanja. Pored toga, u društvenim je znanostima prisutna tendencija da se pojam manjina s etničko-nacionalno-jezičnih grupa proširi na sve grupe koje su u podređenome položaju u sustavu društveno-političke stratifikacije, kakve su npr. sve religijske grupe, imigranti, hendikepirani i drugi (Kerini, 1987, 102), zatim nezaposleni, zatvorenici i bivši zatvorenici i slični (Vermeulen, 1991, 3).

Većina stručnjaka i znanstvenika prihvatila je četiri glavna kriterija definicije manjinskoga jezika. To su: 1) samokategorizacija, 2) zajedničko porijeklo, 3) distinktivne jezične, kulturne i povijesne osobine vezane uz jezik, te 4) društvena organizacija jezičnih skupina na način da se određena skupina stavila u manjinski položaj (Allardt, 1984, 201, prema Pavlinić-Wolf, 1987, 277), iz čega proizlazi najjednostavnija određenje (ali ne i definicija) da je manjinski jezik - jezik kojim se služi neka jezična manjina.

Zbog negativnih konotacija koje može izazvati pojam "manjina", danas je u upotrebi i sintagma "manje korišten/i jezik/ci".

2.7. Jezik i govor kao elementi etničkoga identiteta

Na etničku pripadnost društvene se grupe opredjeljuju pomoću tzv. etničkih označitelja (oznaka, odrednica). Na temelju radnih definicija etničke grupe, etniciteta i etničkoga identiteta i načina na koji se ti pojmovi koriste u ovome radu, vidljivo je da su ti označitelji brojni (tako npr. rasa, povijest, prostor, religija, običaji, vjerovanja, jezik) ali i promjenljivi, budući da u nekim slučajevima pojedini od njih mogu, ali i ne moraju ući u korpus distinktivnih obilježja neke grupacije.

Posebne okolnosti u svakom posebnom slučaju određuju koja će distinktivna obilježja imati važnije, a koja manje važno značenje.

U starijoj, te u dijelu novije literature jezik se tretira kao jedna od najvažnijih komponenti koje određuju pojam etnicitet. Naime, još od doba romantizma (i u tom pravcu orijentirane lingvistike 19. stoljeća) ukorijenjeno je shvaćanje, da identičnost ili srodnost jezika, a samim time i mogućnost sporazumijevanja na širem planu, predstavlja neophodan preduvjet formiranja i opstanka neke zajednice. Jezik bi, dakle, bio sredstvo pomoću kojeg se zajednice integriraju i diferenciraju (Bandić, 1982, 38). Međutim, ovakav stav nije potpuno ispravan, jer empirijska istraživanja pokazuju da se etničke i jezične granice ne moraju uvijek podudarati (tome saznanju su znatno doprinijela istraživanja lingvističke geografije). Tako postoje primjeri iz kojih se vidi da u definiciji jednoga jezika ne mora postojati zahtjev da njime govori samo jedna etnička zajednica, baš kao što nije održiva odredba da se jedna etnička zajednica može služiti samo jednim jezikom. Jedina vrsta zajednice koja je "odgovorna" za postojanje nekoga jezika jest jezična zajednica, dakle, kolektiv koji njime govori, a znamo da svi članovi jedne jezične zajednice ne moraju živjeti na istome prostoru i u okviru iste etničke, nacionalne ili pak političke formacije. Osim toga, jezik nije i ne mora biti trajno obilježje neke etničke grupe. Postoje određene povijesne situacije kada se on napušta i zamjenjuje nekim drugim jezikom. Tako znamo da postoje velike skupine npr. Roma koje su potpuno zaboravile/napustile svoj jezik i usvojile jezik sredine u kojoj su se nastanile, ali su ipak održale (sačuvale) svoj etnički identitet. Sličan primjer su također Židovi i Kurdi.

Svakako, "konkurentnost" jezika spram drugih etničkih obilježja zavisi i od općih uvjeta pod kojima neki etnički kolektiv živi. Ako su ti uvjeti povoljniji (primjeri izvanredno riješenih međuetničkih odnosa u tzv. zemljama blagostanja /engleski: welfare states/ kakva je recimo Finska) etnička će zajednica manje zavisiti od posebnosti vlastitoga jezika, dok će u teškim prilikama, upravo obrnuto, posegnuti za jezikom kao svojim osloncem i garancijom svoga opstanka kao zasebne grupe (primjeri sudbina naroda pod tuđinskom okupacijom ili dominacijom, razne

migrantske populacije, i napokon, etničke ili nacionalne manjine u višenacionalnim državama).

Najopćenitije, jezik možemo definirati kao sustav znakova koje ljudi upotrebljavaju u jezičnoj djelatnosti (Škiljan, 1980, 12). Jezik ima društvenu ulogu, a u društvu različite su mu funkcije. Prije svega ima komunikativnu funkciju jer je društveni vid govora i društveni produkt sposobnosti govora, kao i skup nužnih konvencija kako bi se pojedincima omogućilo primjenjivanje te sposobnosti. Nadalje, ima i tzv. manifestativnu funkciju, jer je faktor etničke, klasne i druge identifikacije. On je dio društvene zbilje i sadrži kriterije po kojima se ta zbilja ostvaruje. On je važan kao cjelina kako bi se definirala, izražavala i prenosila kultura. Za Sapira, na primjer "jezik je savršeno sredstvo izražavanja a od svih vidova kulture upravo je on dosegao visoko razvijenu formu, te od stupnja njegove usavršenosti zavisi i razvoj kulture kao cjeline" (Sapir, 1974, 19). U odnosu na kulturu, jezik, ali i govor (koji su dva aspekta jednoga fenomena - jezične djelatnosti) su njezin produkt, njezin dio, ali i njezin uvjet, jer pomoću jezika pojedinac stječe kulturu svoje grupe i identificira se s njome.

Jezična autentičnost doživljavala se kroz povijest kao dio etničke autentičnosti, pa u tome smislu veza između jezika i etniciteta ima dugu tradiciju. Pripadnost grupi ne manifestira se samo kroz objektivne etničke, povijesne i društveno-političke činjenice, nego i kroz subjektivna osjećanja i simboličke vrijednosti koje za pripadnike imaju vlastiti kolektiv i njegove posebnosti, kao uostalom i njegovo ime, kao sažeto oličenje njegove jedinstvenosti. Upravo na toj razini uspostavlja se veza s jezikom, koji postaje i sredstvo i simbol zajedništva (Bugarski, 1986, 165). Ova povezanost je relativna i povijesno promjenjiva, jer proizlazi iz te povijesti, kao i iz dinamike međuetničkih kontakata.

2.8. Jezična zajednica. Materinski jezik

"The term SPEECH COMMUNITY is widely used by sociolinguists to refer to a community based on language, but LINGUISTIC COMMUNITY is also used with the same meaning"⁴ (Hudson, 1990, 25). U literaturi nalazimo na niz definicija jezične/govorne zajednice. Neke su od njih vrlo jednostavne, kakva je npr. ova: "Speech community: all the

⁴ Sociolingvisti često koriste termin JEZIČNA ZAJEDNICA da bi opisali zajednicu koja se zasniva na jeziku, a s istim se značenjem koristi i termin LINGVISTIČKA ZAJEDNICA (prijevod N. J.).

people who use a given language (or dialect)"⁵ (John Lyons, 1970, 326, prema Hudson, 1990, 25). Neke su pak prihvatljivije zbog toga, što u sebi nose značenje koje podrazumijeva komunikaciju i interakciju, kao što je: "A speech community is a group of people who interact by means of speech"⁶ (Leonard Bloomfield, 1933, 42, prema Hudson, 1990, 26). U novije vrijeme pojavile su se definicije jezične zajednice koje unose novu dimenziju u istraživanje toga pojma - stavove prema jeziku, napose kod Dell Hymes i Michaela Hallidaya. Kako ističe Richard Anthony Hudson, autor udžbenika iz sociolingvistike "... this kind of definition puts emphasis on the speech community as a group of people who feel themselves to be a community in some sense, rather than a group which only the linguist and outsider could know about, as in some of the earlier definitions"⁷ (Hudson, 1990, 27).

Za potrebe ovoga istraživanja najprihvatljivija je definicija po kojoj je jezična zajednica skup govornika kojima međusobnu jezičnu komunikaciju omogućuje činjenica što svi vladaju (barem) jednim zajedničkim idiomom i normama njegove upotrebe. Jezgru jezične zajednice čini zajednički materinski jezik (Škiljan, 1988, 170), a materinski jezik jest jezik koji je za nekoga govornika prvo naučeno i najčešće sredstvo komunikacije (Škiljan, 1980, 140). U situaciji kada materinski jezik "živi" kao manjinski - u većinskome okruženju - obično se tretirao kao jezik niskoga statusa, a njegovi "nosioci" su u stalnoj opasnosti da će ga izgubiti, odnosno zamijeniti jezikom većine koji redovno ima oznaku visokoga statusa (Skutnabb-Kangas, 1980, 165). Kada se pak upotreba manjinskoga jezika počinje - u višenacionalnom i višejezičnom društvu - reducirati, govori se da on zapravo počinje "gubiti pozicije" te se istovremeno može govoriti i o početku gubljenja etničkoga identiteta. Kako ističu mnogi sociolozi jezika, prva stepenica prema jednojezičnosti, a u korist većinskoga jezika, jest dvojezičnost. Tada se govori o zamjeni jezika (engleski: language shift) koja vodi stapanju u zajednicu čiji je jezik adoptiran.

(Kada je riječ o višejezičnim situacijama, u literaturi nalazimo šaroliku terminologiju, tako npr. materinski spram nematerinskoga jezika, manjinski spram većinskoga, nedominantni spram dominantnoga, i sl.)

⁵ Jezična zajednica: svi ljudi koji se služe nekim jezikom (ili dijalektom) (prijevod N. J.).

⁶ Jezična zajednica je skupina ljudi koji međusobno komuniciraju putem jezika (prijevod N. J.).

⁷ "... ovakva definicija ističe jezičnu zajednicu kao skupinu ljudi koji se u nekome smislu osjećaju članovima jedne zajednice, umjesto skupine za koju znaju samo lingvisti ili netko izvana, kao u nekim ranijim definicijama" (prijevod N. J.).

2.9. Jezici u kontaktu. Bilingvizam

Za ovo je istraživanje potrebno osvrnuti se i na fenomen jezika u kontaktu, koji definiramo kao dodir dvaju ili više jezičnih sustava. Specifičan slučaj kontakta jezika, do kojeg dolazi kada se dva ili više jezičnih sustava dodiruje u jednome govorniku, naziva se višejezičnost, dok je dvojezičnost istodobno vladanje dvama sustavima. Bilingvizam je *situacija* u kojoj govornik ili grupa govornika upotrebljava naizmjenično i bez ikakve razlike s obzirom na komunikacijski kontekst, dva ili više sustava (Škiljan, 1980, 142). Bilingvizam je i *moćnost* da pojedinac ili grupa upotrebljava(ju) dva ili više jezika bilo u jednojezičnoj, bilo u dvojezičnoj zajednici, u skladu sa zahtjevima sredine, ali i vlastitom spoznajnom mogućnosti, kako bi se mogao pozitivno identificirati s objema jezičnim skupinama (svima) ili njihovim dijelovima, i kako bi, poput izvornih govornika imao jednake životne šanse (Skutnabb-Kangas, 1980, 161). Postoji više stupnjeva ili faza bilingvizma: rani (ako su oba jezika usvojena prije četvrte godine života), kasni (ako je jedan od jezika usvojen nakon te dobi, npr. ako je naučen u školi), simetričan (ako su oba jezika govorniku jednako poznata) ili asimetričan (ako je jedan jezik slabije poznat) itd. Sa sociolingvističkoga stajališta, za ovu je priliku zanimljivo diferenciranje na društveni bilingvizam koji obuhvaća cijelu neku grupu na određenome prostoru, nasuprot individualnome bilingvizmu - a to su pojedinačne i izolirane pojave bilingvizma (Škiljan, 1980, 142). U literaturi nailazimo i na termine stabilna i nestabilna dvojezičnost.

2.10. Stabilna i nestabilna dvojezičnost

U višetničkim društvima, u kojima bar jedan etnički kolektiv ima status manjine, dvojezičnost se obilježuje kao put prema gubitku materinskoga jezika pripadnika dotične manjine. Međutim, postoje slučajevi kada unutar jezične zajednice materinski jezik dominira u nekoliko generacija i pokazuje stanoviti stupanj stabilnosti (Fishman, 1974, 52-54). Ta se tvrdnja temelji na postavci o postojanju tzv. stabilnih lingvističkih domena, koje je Fishman definirao kao neku vrstu institucionalnoga konteksta i socioekološkoga događaja, kao i da su upravo te domene odgovorne za izbor jezika kojim se govori, ukoliko postoji mogućnost izbora. Razni su autori pokušavali na različite načine utvrditi domene, tako npr. možemo govoriti o formalnim ili neformalnim, intimnim, međugrupnim i sličnim domenama, no, za ovu je priliku značajno upozoriti, da se najčišćom i najčešćom domenom smatra obitelj. U skladu s time, stabilna bi dvojezičnost bila ona situacija kada domena obitelji nije ugrožena, a kada se ona ugrozi, ugrožen je i sam izvor materinskoga jezika. Tada

nematerinski jezik osvaja dio komunikacijskoga prostora između roditelja i djece, te nastaje situacija nestabilne dvojezičnosti.

2.11. Dominantnost i jezični prestiž

Sam po sebi nijedan jezik nije dominantan. Suvremeni društveni odnosi ukazuju na činjenicu da u situaciji kada političke, ekonomske i prostorne granice spoje dvije ili više etničkih skupina, dominantnim postaje jezik one skupine kojoj su govornici dominantni na političkome, ekonomskome i prostornome planu, dok je u tome slučaju ona druga skupina u položaju podređene manjine. Dominantan je jezik i jezik prestiža (ugleda) jer pripadnik manjine pretpostavlja, da će se njegovim usvajanjem i upotrebom lakše promovirati na socio-ekonomskoj ljestvici. Prestiž, dakle, znači da se jezik "traži" i u drugoj etno-jezičnoj zajednici (Heršak, 1980, 29). Faktor jezičnoga prestiža lako može pospješiti ulazak "stranoga" jezika i u područje privatne komunikacije, a svako narušavanje toga područja, kako je već rečeno, vodi manjinske jezike prema gašenju, te smanjuje mogućnost očuvanja i drugih elemenata vlastitoga kulturnoga nasljeđa.

2.12. Kulturna kriza - kriza identiteta

Život ljudi različitoga nacionalnoga porijekla i različitoga jezika rađa dvojezičnost kao individualnu i kao društvenu pojavu. Proučava li se dvojezičnost, moguće je u središte znanstvenoga zanimanja postaviti kako slijedi: čovjeka, zajednicu (društvo), jezik (Nećak-Lük, 1988, 275). Njegovanje i razvijanje materinskoga jezika i jezične kulture ima posebno značenje u višejezičnim i višenacionalnim zajednicama, jer je izraz njihovoga etničkoga i kulturnoga identiteta. Za sadašnji trenutak koegzistencije više jezika na takvim prostorima, može se reći da su izraz njihova ukupnoga traženja.

Poznavanje, izbor i upotreba jezika u višejezičnim situacijama osvjetljava šire kulturološke, društvene, pa i političke fenomene. Naime, ako je jezik jedan od indikatora socijalne identifikacije pojedinaca - da se jedan "ja" identificira u odnosu na drugo "ja" - tada on služi kao faktor društvene stratifikacije i značajan je indeks kojim se izražava ili oduzima poštovanje.

Kao sredstvo komunikacije, jezik je ujedno i sredstvo društvene i političke moći, jer je pitanje jezika postalo značajno za političku organizaciju i razvoj svake zemlje. Država se bavi pitanjem jezične

ravnopravnosti praktički u svim segmentima suvremene organizacije vlasti (područje jezične politike).

Pored ovih praktičnih aspekata unutar političkih zajednica, jezik je i emocionalni agens za okupljanje na etničkoj osnovi i sredstvo nacionalne integracije (prema Devetak, 1989). Nadalje, znamo da čovjek progovara jezikom zajednice kojoj jezično, kulturno i socijalno pripada. Usvajanjem jezika i govornom vještinom on promiče bitne društvene vrijednosti svoje zajednice, ali istovremeno pribavlja (ili ne pribavlja) sebi društveni uspon i društvenu moć. Hoće li i koliko će pojedinac ili grupa u više/dvojezičnim sredinama usvojiti, njegovati i zadržati materinski jezik - jezik u kome je prvotno socijaliziran, i očuvati svoj izvorni kulturni i etnički identitet - ovisi o brojnim faktorima, tako npr. od statusa "njegovoga" jezika, statusa njega, tj. govornika samog, stavova koje je on sam izgradio spram "svog" i "drugog" jezika (Rako, 1990, 121). Govornici koje mi istražujemo žive u specifičnome bilingvalnome (ponekad i multilingvalnome) okruženju. Kako je jezik otvoren sustav (Gajić, 1980, 9), upotreba jezika jest refleksija širega društvenoga konteksta, tako da korelacija između jezika i etniciteta varira, jer velikim dijelom ovisi o društvenome i političkome trenutku (Corrsin, 1989, 71).

U osnovi, kulturnoj krizi i krizi identiteta vodi život "između": između dva jezika, dva društva i dvije kulture. Međutim, ističemo naročito dvije situacije: a) govornici kojima većinski/dominantni jezik nije materinski često pate od osjećaja inferiornosti, jer svako slabije poznavanje toga jezika od govornika kojima je on materinski (ili čak i nepoznavanje) ima štetan utjecaj na uspjeh u školi, smanjuje šanse na tržištu rada i koči socijalnu adaptaciju, pa tako izostankom potpune komunikacije i adekvatne prilagodbe vodi predestiniranom svrstavanju u niže društvene kategorije; b) gubitak pak materinskoga jezika implicira niz negativnih činilaca u cjelokupnome razvoju čovjeka kaočnosti i društvenoga bića, jer je to ujedno i gubitak mogućnosti kontaktiranja sa svojom kulturom, svojim porijeklom, i napokon, sa samim sobom, što opet može voditi krizi identiteta i napokon, asimilaciji: "... mora se razvijati tzv. simetrična dvojezičnost, što znači da su u mogućnosti ravnopravno komunicirati na jeziku većinskog naroda i na jeziku manjinskog naroda... svaki drugi oblik tzv. asimetričnosti koja se dešava na štetu materinjeg jezika manjine, put je u asimilaciju" (iz izlaganja Đure Vidmarovića u sklopu znanstvenoga simpozija "Bunjevci danas" 16.6.1990, objavljeno u Narodnim novinama, 34, 1990.).

"Asimiliran čovjek kani s tim da se priznaje drugoj narodnosti zamučati svoj identitet. On živi u stalnom strahu da će ga znamda ipak netko prepoznati ili da će se kako uvaditi. To ima različite konsekvencije: on počne mučati i se javno sve manje artikulira. Tako si išće i najde druge

autoritete ki njega zastupaju i ki pak za njega govoru. On nastane odvisan od tih ljudi ki ga pak i po njevoj volji znaju manipulirati... Kod ljudi ki su se asimilirali i nastali iz bilo kih uzrokov drugi nego su zaistinu ostanu tragi. Oni već ne kanu pripadati staroj narodnosti a znaju podsvisno, da još ne pripadaju novoj. Stari poznanici i prijatelji se izgubu, novih još nije. To pelja do zamućanja i sakrivanja, posljedice su dostkrat depresije, alkoholizam i samoubojstvo. Ali dostkrat od asimiliranih nastanu militantni asimilanti, ki zbog svojih nepredjelanih kompleksov za čuda gorje nego svi drugi napadaju i proganjaju svoju narodnost" (iz predavanja dr. Dietmara Lärchera, održanoga 15. svibnja 1991. godine na Pedagoškoj akademiji u Željeznom, objavljeno u Hrvatskim novinama, 21, 1991.).

S druge pak strane, neki autori upozoravaju na mogućnost pojave straha u većine, da bi time, što bi manjina eventualno imala stanovita jezična i kulturna prava, nešto mogla izgubiti (Pavlinić-Wolf, 1987, 280), pa i taj strah može biti uzrokom kulturne krize, ali obrnutoga smjera.

2.13. Institucionalni okviri za rješenje etničko-jezične krize identiteta

Polazeći od interesa nacionalnih manjina, pod okriljem Organizacije ujedinjenih nacija, međunarodna znanstvena zajednica utvrdila je da, uz prava na postojanje, jednakost i nediskriminaciju, postoji i tzv. pravo na različit tretman. Unutar njega je sadržano pravo na etnički identitet i pravo na svoj jezik, koji pak uključuje ne samo pravo na upotrebu svoga materinskoga jezika na svim područjima suvremene ljudske aktivnosti, nego i pravo na razvoj materinskoga jezika, u smislu usvajanja novih pojmova (domena razvoja terminologije). Taj je razvoj rezultat društveno-ekonomskoga i tehnološkoga razvitka. Međunarodna znanstvena zajednica je u tome smislu definirala Novi međunarodni ekonomski poredak (NMEP) i Novi međunarodni informativni poredak (NMIP). I jedan i drugi poredak smatraju kulturni i etnički identitet svojim značajnim faktorom, a zahtjev za vlastitim jezikom smatra se izrazom traženja ukupnoga identiteta. Koegzistencija više jezika unutar granica jedne države podrazumijeva više aspekata, npr. stavovi prema jezicima i odnosi među njima, prvenstveno odnosi među većinskim i manjinskim jezicima, kao i njihov kulturni utjecaj na društvo u cjelini. Dodiri između pojedinih jezičnih grupa mogu dovesti do jezičnih miješanja i utjecaja, ali međusobna komunikacija mora biti takva da se svijest o pripadnosti nekomu narodu i jeziku odražava kao svijest o ravnopravnosti.

Načelno, postoje četiri osnovne paradigme (kao mogućnosti) govorne komunikacije između dviju zajednica u sklopu šire društvene

zajednice kakva je npr. višenacionalna država. To su (prema Gilesu, 1979, ali modificirano prema Bugarskom, 1986, 184-186):

- a) paradigma diskontinuiteta, kao granični slučaj u kome su obje grupe jednojezične sa svojim različitim jezicima i koja se u praksi može tek samo naslutiti. Iz daljega razmatranja može se isključiti, budući da se u takvim slučajevima (pa makar se radilo i o nagovještaju) i ne može ostvariti komunikacija;
- b) paradigma izbora koja podrazumijeva postojanje nekoga posredničkoga jezika koji se može birati kao sredstvo komunikacije u uvjetima višejezičnosti. Ova je mogućnost često zastupljena na raznim stranama svijeta. Tako npr. u bivšem Sovjetskome Savezu ulogu posrednika ili jezika šire komunikacije imao je ruski jezik; u većini afričkih zemalja, uz lokalne jezike kao posrednički se javlja svahili (koji u određenome kontekstu može izraziti i panafričku solidarnost) ili pak engleski jezik, ukoliko su sugovornici obrazovani. Zanimljiv primjer, gotovo kao neka vrsta krajnosti, jest Singapur, gdje se na malome prostoru za jezik komunikacije može birati između kineskoga, malajskoga, tamilskoga i engleskoga;
- c) paradigma prilagodbe, u kojoj se jedna grupa prilagođava drugoj, obično dominantnoj po veličini, ekonomsko-političkoj moći ili bilo kojem drugom obliku prestiža, a svojim se jezikom služi samo u unutargrupnoj komunikaciji. U takvim slučajevima podređena je grupa obvezno dvojezična, a dominantna najčešće jednojezična. Većina nacionalnih manjina u svijetu pronalazi svoju situaciju upravo u okviru ove paradigme;
- d) paradigma asimilacije, koja zapravo znači praktično utapanje podređene grupe u dominantnu; to je svojevrsna jezična deetnizacija, jer se vlastiti jezik napušta i u unutargrupnoj komunikaciji te se zamjenjuje jezikom dominantne grupe. U odnosu na prvu paradigmu i ova je graničan slučaj, jer se radi o jednojezičnosti, ali na štetu jednoga, a u korist drugoga (dominantnoga jezika).

Naravno, najbolje modele oblikovanja međuetničke komunikacije trebalo bi tražiti u okvirima druge paradigme (paradigme izbora), jer upućuju na ravnopravnost dviju grupa i na stabilnost u njihovim odnosima.

Na međunarodnome planu jezična različitost postavlja se kao pitanje komunikacije među kulturama (u literaturi na engleskome jeziku često prisutan pojam: cross-cultural dialogue) u kojoj bi se ostvarila/ostvarivala demokratizacija i na jezičnome planu, a to ne znači samo ostvarenje prava na korištenje jezika, nego i pravo aktivnoga sudjelovanja u njegovome slobodnome razvoju. Budući da se jezici razvijaju upotrebom, treba im omogućiti razvoj integriranjem u društvenu stvarnost (Kultura i NMEP,

1982, 77). Kako bi se postigao veći doseg upotrebe u društvu i zastupljenost u svim domenama javnoga života, manjinsko-jezičnom pitanju NMIP je uz već postojeće elemente, jezik i kulturu, dodao i treću komponentu: komunikacije (Pavlinić-Wolf, 1987, 278).

Jezik se ne može smatrati barijerom, niti ograničavajućim faktorom u međugrupnoj/međuetničkoj komunikaciji, nego poticajem za međusobnu suradnju, otklanjanje predrasuda i stjecanje novih spoznaja.

2.14. Kultura dvojezičnosti

Iz ovoga proizlazi da za rješavanje kulturne krize i krize identiteta (koja se javlja u slučajevima življenja između barem dvaju jezika, dvaju društava i dviju kultura) postoje u načelu, različite opcije; stručnjaci i znanstvenici se slažu da je s humanističkoga gledišta apsolutno prihvatljiva jedna, u znanosti nazvana kulturom dvojezičnosti. Ona objema kulturama pruža mogućnost međusobnoga obogaćivanja, uklanja osjećaj ugroženosti i nestabilnosti identiteta. Kultura dvojezičnosti pretpostavlja raširenu i simetričnu dvojezičnost u obje grupe (ili raširenu višejezičnost u više njih), što bi omogućilo alternativnu upotrebu zajedničkih jezika a da bilo koji od njih ne dominira. Iako se to u praksi veoma teško postiže, tome treba težiti, a osnovni postulat ove opcije glasio bi: bilingvizam kao moguć, realan i nužan cilj kulture dvojezičnosti.

Već citirani dr. Dietmar Lärcher vidi rješenje u tzv. interkulturnom podučavanju: "Jedini izlaz i perspektiva u modernom svitu je integracija i multikulturalni žitak, pri kom narodnosti živu ne samo jedna uz drugu nego jedna s drugom. Čini se da je ovakov model jedina mogućnost kako očuvati manjine dijaspornoga tipa. I druga narodnost se akceptira i poštuje kot takova, ne samo u privatnom nego i u javnom žitku, u uredi i u škola. I pripadnici većinskoga jezika se nauču toliko, da bar razumu manjinski jezik i da tako more nastati dvojezičan razgovor" (Hrvatske novine, 21, 1991.).

2.15. Standardni jezik i dijalekt

Svaki jezik ima u sebi implicitnu normu (skup govornicima inherentnih pravila o upotrebi toga jezičnoga sustava) na kojoj se i zasniva mogućnost komuniciranja (govornik i slušalac raspolažu barem djelomice identičnim sustavom i pravilima njegove upotrebe). Norma implicitno izrasta iz komunikacijske prakse, dinamična je i promjenljiva. Pod određenim ekonomskim i društveno-političkim uvjetima, vrlo često povezano sa sviješću o nacionalnome identitetu, u trenutku kad implicitna norma na

širemu području (recimo državi) više ne može zadovoljavati komunikacijske potrebe, na osnovi te implicitne norme stvara se eksplicitna norma - standard ili standardni jezik (Škiljan, 1980, 148). Standardni se jezik formira konvencijom, forma mu je kodificirana u gramatikama, rječnicima i pravopisima, te on postaje najčešće jezik državne uprave, sredstava masovnih komunikacija, većega dijela literature i školstva. Standardni jezik najčešće izrasta na osnovi nekoga već upotrebljavanoga idioma koji ima socijalni, politički ili kakav drugi prestiž (Škiljan, 1980, 149). Ili: "Eksplicitno normiranje, dakle proces standardizacije, produkt je potrebe za efikasnom komunikacijom na određenom širem, najčešće državnom teritoriju i nerijetko je paralelno s jačanjem svijesti o nacionalnom identitetu: ono je, prema tome, uvjetovano društvenim, ekonomskim i političkim kontekstom, a historijski je vezano najprije uz pojavu građanskih društava i država" (Škiljan, 1988, 10-11). Drugim riječima "... standard languages are the result of a direct and deliberate intervention by society. This intervention called 'standardisation' produces a standard language where before there were just 'dialects'"⁸ (Hudson, 1990, 32).

Učenje jezika je sastavni dio čovjekove socijalizacije i temelj za oblikovanje identiteta (Minnich, 1989, 6).

Svijest o jezičnoj raznolikosti (kao i jezičnoj sličnosti), duboko je prisutna u čovjekovoj komunikacijskoj praksi. To se podjednako odnosi na slučajeve raznolikosti između dvaju ili više jezičnih sustava (jezika) kao i na slučaj raznolikosti unutar jednoga jedinoga jezičnoga sustava (jezika). Specifičan slučaj jezične raznolikosti i svijesti o njoj javlja se u onim društvenim zajednicama u kojima na istome geografskome prostoru živi više naroda, od kojih jedan ima status većine, a drugi manjine (kako po demografskim, tako i po povijesno-političkim okolnostima), pa se u skladu s time govori o razlici između većinskoga i manjinskoga jezika, dok se i unutar manjinskoga jezika javlja razlika između standardnoga oblika i dijalekta/dijalekata. Takvu smo situaciju i problem uočili kod pripadnika hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj.

U istraživanju jezične raznolikosti, za potrebe ovoga rada, govorimo o dvije razine toga problema. Jedna je horizontalna raznolikost, koja obuhvaća diferencijaciju jezičnih sustava u prostoru i njihovu povezanost s geografskim, etnografskim i političkim činjenicama. S time je u najužoj vezi istraživanje jezika u kontaktu i problematika prevođenja. Druga je razina vertikalna raznolikost, a ona podrazumijeva diferenciranje jezičnih

⁸ "... standardni jezici nastali su izravnom i namjernom društvenom intervencijom. Ta intervencija koja se nazvala 'standardizacijom' stvara standardni jezik tamo gdje su ranije postojali samo 'dijalekti'" (prijevod N. J.)

sustava na istome području između različitih grupa govornika. S time su pak u najužoj vezi sociološke determinante (Škiljan, 1980, 134).

U vezi s terminologijom uočena je šarolikost glede određivanja naziva za pojam najmanje jedinice kako horizontalne, tako i vertikalne raznolikosti. U literaturi tako srećemo pojmove: idiolekt, vernakular, varijetet, dijalekt, lokalni jezični sustav, kod, registar, stil.

Dijalekt (grč. govor, razgovor) jest narječje ili govor nekoga mjesta, kraja, pokrajine; u lingvistici poseban tip živoga (govorenoga) jezika, proširen na nekome užem ili širem području, s izrazitijim vlastitim fonetskim, morfološkim, rječničkim i sličnim obilježjima kojima se odvaja od drugih tipova istoga jezika (ELZ, II, 1967, 80). Što se tiče odnosa dijalekta i standardnoga jezika, dijalekt redovito razlikujemo od standardnoga jezika, iako se, kako znamo, svaki standardni jezik oslanja na neki živi dijalekt. U historijskoj i komparativnoj lingvistici nazivaju se katkada dijalektima i samostalni jezici koji su potekli iz nekoga zajedničkoga jezika (prajezika) (ELZ, II, 1967, 81). S time u vezi zanimljiva je situacija uočena na relaciji hrvatskoga standardnoga jezika i gradišćansko-hrvatskoga jezika.

Pojam "dijalekt" ili "narječje" često je u upotrebi kao egzaktnije formulirana osnovica jezične raznolikosti. U nekim se teorijama definira u odnosu prema nekome višem jezičnome sustavu kao njegov podsustav, s izrazitim fonološkim, morfološkim, sintaktičkim i semantičkim odstupanjima i koji se proteže na određenome prostoru, dok se u drugima definira kao skup međusobno povezanih lokalnih jezičnih sustava koji se po nekim obilježjima razlikuje od ostalih takovih skupova (Škiljan, 1980, 135-136).

Govorimo li o jeziku i dijalektu, potrebno je osvrnuti se na pojam tzv. izvanjezičnih činilaca koji su presudni u oblikovanju stavova spram jezika i /ili dijalekta i njihovoga vrednovanja.

Pojam vrednovanja javlja se, u primjeni na jezike, u dvama glavnim vidovima: prvi možemo nazvati vanjskim ili sociološkim, a drugi unutarnjim ili lingvističkim. U okviru prvoga, koji je relevantniji za ovo istraživanje, jezici, dijalekti i drugi idiomi vrednuju se prema društvenoj ulozi koju imaju u svojoj jezičnoj zajednici, a na temelju toga mogu se napraviti razne funkcionalne klasifikacije jezičnih varijeteta (Stewart, 1968, prema Bugarski, 1984, 185). U skladu s vrijednosnim opredjeljenjima na društvenome planu, premda prvenstveno vezano uz standardni jezik ali ne i tako da se zanemaruju dijalekti, može se organizirano raditi na normiranju i usavršavanju jezičnih sustava, jezičnome planiranju, i sl. I te se aktivnosti uočavaju na istraživanome području.

Kako je već naznačeno ranije, u posljednjih nekoliko desetljeća došlo je do snažnoga oživljavanja etničkih pokreta u Europi i svijetu. Kao jedna od popratnih pojava toga događanja (čija je glavna intencija očuvanje, njegovanje i dalje razvijanje etničkoga identiteta) uočila se težnja za emancipacijom lokalnih dijalekata i govora/jezika.

Neophodno je za potrebe ovoga rada istaknuti da je, kada je riječ o jezičnoj raznolikosti, definiranju dijalekta i interpretaciji odnosa standarda i dijalekta - kako to vidi lingvistička znanost - važno i slobodnije, popularnije, svakodnevno viđenje odnosa jezika i dijalekta pri čemu se unutar jedne jezične zajednice jezik doživljava kao institucionalizirani i društveno cijenjeni kolektivni oblik govora koji ima i svoju pisanu verziju, dok se dijalekt manje cijeni, jer asocira na slabije obrazovane govornike, najčešće seoski živalj (iako ovo, do krajnjih granica pojednostavljeno shvaćanje, ima izvjesni oslonac u životnoj praksi, ono je ipak potpuno neprihvatljivo iz niza razloga; tako npr. kao jedan od glavnih protuargumenata, na primjeru hrvatskoga jezika, spomenimo slučaj značajnih književnosti na kajkavskome i čakavskome dijalektu).

2.16. Rezime i ponude radnih definicija

Središnja točka suvremenoga etnološkoga istraživanja jest kultura u najširem smislu te riječi: kao način života, mišljenja i ponašanja društvene zajednice.

U starijoj etnološkoj praksi predmet etnologije bio je narod i tzv. narodni život.

Pojam narod ušao je u etnologiju (i ne samo u etnologiju) u doba romantizma, periodu nacionalnoga osvještavanja i konstituiranja nacije u političkome smislu. Sam po sebi je višeznačan. Međutim, naša starija etnološka praksa određivala je pojam naroda prema definiciji Antuna Radića, koji je, govoreći o narodu, mislio na seljaštvo, te na stanovništvo nižih slojeva u manjim gradićima Hrvatske. U takvome su pristupu zapravo izjednačeni pojmovi 'narod' i 'seljaštvo', baš kao što je bila izjednačena socijalna s kulturnom razlikom, budući da je Radić smatrao da postoje zasebne 'kultura gospode' i 'kultura seljaka'.

Suvremeni pristupi etnološkome istraživanju podvrgli su reviziji prijašnje određenje pojma narod kao predmeta istraživanja (koji se najčešće definira kao povijesno formirana stabilna zajednica ljudi, nastala na temelju mnogih elemenata zajedništva, počevši od jezika i teritorija do više ili manje mitske svijesti o zajedničkoj pripadnosti), naglašavajući njegovu višeznačnost, socijalnu slojevitost i dinamični, a ne statični karakter. Narod je određen kao promjenljiva društvena kategorija, pa se u

skladu s time etnološko istraživanje zasniva na istraživanju procesa promjena, njihove interakcije i interpolacije.

Suvremeni teoretičari društvenoga razvoja postavljaju pitanje nacije - gradeći ga na tradiciji teorijskih dostignuća od prosvjetiteljstva do danas - zbog toga što smatraju da je nacija postala (ona) društvena snaga koja je "otkrila" identitet svih zemalja i naroda (kako njima samima, tako i drugima). Moć koju nacija posjeduje traže u središtu čovjekova života, u svijetu ideala i vrijednosti.

Za potrebe ovoga rada bilo bi tendenciozno detaljno analizirati i baviti se pojmom nacije. Kako je određenje ipak potrebno nudim jedno, koje se za ovo istraživanje pokazalo najsvrsishodijim. Riječ je o Lerotićevu određenju nacije, te odnosu nacionalne ideje i etniciteta, do kojih je došao metodom pojmovne analize kroz različite teorijske pristupe suvremene društvene znanosti.

Nacija je povijesnim radom građanskoga društva izgrađena zajednica ljudi, koji na svjesnoj pripadnosti narodu i izgrađenoj volji da žive u toj zajednici daju podršku, odnosno moć, kako bi se narodna zajednica ozbiljila kao radna i političko-državna cjelina (Lerotić, 1984, 275); i dalje: suvremeno društvo kroz opću demokratizaciju daje mogućnost ljudima da vlastitu bliskost i zajedničku pripadnost kao naroda postave kao načelo u ime kojega će stvarati političke, ekonomske i državne cjeline.

Nacija nije primordijalna grupa koja rađa odnos prema sebi kao idealnoj vrijednosti, nego obrnuto: kad se prihvati nacionalna ideja rađa naciju kao zbiljsku društvenu grupu. Svoj opstanak duguje postojanju identiteta i procesu oponiranja identiteta i razlika, što se naziva etnicitetom. Prema tome, etnicitet je (ono) svojstvo naroda ili drugog oblika zajednice kojim se ona razlikuje od druge i na čemu gradi svoj identitet (Lerotić, 1983, 26 i 27).

Iz izloženih definicija i pogleda na etnos i etnicitet raznih autora i s motrišta različitih pristupa u poglavlju o etničkome identitetu (2.2.3.) vidljivo je, da su u upotrebi pojmovi 'etnos' i 'eticitet' često puta jedan pored drugoga, ili se čak kod istoga autora koristi čak jedan, čak drugi pojam - u istome značenju. Ne zalazeći u dublje rasprave (uvjerena da za razinu ovoga konkretnoga istraživanja to nije neophodno), naglašavam da ove pojmove razlikujem utoliko, što pod pojmom etniciteta smatram prvenstveno pripadnost etničkoj grupi, a pod pojmom etnosa proces koji uzima u obzir/apostrofira etničku grupu.

Ovakva određenja pojmova (eticitet, narod i nacija) otvorila su mogućnost da se u određivanju pojmova 'etničke/nacionalne grupe' i 'etničkoga/nacionalnoga identiteta', termini 'etničko' i 'nacionalno' navode jedan uz drugi, čime se želi istaknuti njihova bliskost, ali ne i jednakost. To

ne znači, međutim, da bi se i u nekome drugome istraživanju etniciteta, s drugačijim pristupom, moglo učiniti to isto.

Pod pojmom etničke/nacionalne grupe razumijeva se ona ljudska zajednica kojoj su članovi pripadnici istoga naroda/nacije; imaju zajedničku prošlost, zajedničku kulturu u najširem smislu te riječi (dakle: i religiju, i jezik, i običaje, način života općenito, kulturno-povijesno nasljeđe, svjetonazore, itd.); zajedničke interese koji se tijekom vremena mogu mijenjati, zajednički životni prostor (veći ili manji).

Pripadnost grupi jest nešto neotuđivo, jer ni sam pojedinac ga ne bira, nego ga stječe rođenjem u dotičnome kolektivu.

Pojam etnička/nacionalna grupa često se u literaturi koristi kao sinonim za etničku/nacionalnu manjinu, budući da implicira etničko/nacionalno zajedništvo, ali i geografsku izolaciju od matičnoga naroda.

Što se tiče zajedničke prošlosti članova iste etničke grupe (u ovome slučaju etničke/nacionalne manjine), važno je napomenuti da je ona vrlo važna kod pripadnika hrvatske dijaspore. To je očevidno kod Hrvata (i njihovih potomaka) koji su matičnu domovinu napustili kao ekonomski emigranti i sada žive u prekomorskim zemljama (Amerika, Australija, Novi Zeland), a u literaturi su poznati pod nazivom 'iseljenici'. Isti je slučaj s Hrvatima u zapadnoeuropskim državama, koje je terminologija bivše SFR Jugoslavije nes(p)retno nazivala 'naši radnici privremeno zaposleni u inozemstvu'.

Kod pripadnika etničke grupe, koja u sredini u kojoj živi ima formalno-pravni status etničke ili nacionalne manjine (u skladu s međunarodnim javnim pravom), zajednička prošlost razumijeva i vjeru u zajedničko porijeklo s narodom u matičnoj domovini, bez obzira na prostornu udaljenost od nje, kao i vrijeme kada su od nje odvojeni.

Pod pojmom etniciteta ili etničkoga/nacionalnoga identiteta podrazumijeva se kontinuirani povijesni proces izgradnje, razgradnje i nadgradnje skladnoga višedimenzionalnoga sklopa, koji ima najmanje dva elementa, međusobno povezana i koji stoje jedan nasuprot drugoga: 'mi:oni', s najmanje dva pod-elementa: 'mi o njima:oni o nama'.

Međusobni odnos 'mi:oni' znači akciju, a opozicija 'mi o njima:oni o nama' znači interakciju, jer zapravo podrazumijevaju:

- proces samoidentifikacije i identifikacije (akcija): mi i oni,
- proces identifikacije drugih (interakcija): oni i mi o njima,
- proces identifikacije od strane drugih (interakcija): mi i oni o nama.

Sklad ovih elemenata i pod-elemenata omogućuju dva aspekta promatranja: objektivni i subjektivni.

Objektivni podrazumijeva niz različitih elemenata kulture (tzv. objektivni sadržaj kulture) koji se mogu smatrati pojedinačnim/individualnim izrazom kulturnih obrazaca članova jedne etničke grupe.

Subjektivni podrazumijeva osjećaj i svijest o pripadnosti etničkoj grupi i značenje što ga ta pripadnost ima u vrijednosnome sklopu svakoga pojedinca ponaosob.

Osnovna obilježja etniciteta jesu: 1) zajedništvo, 2) dinamičnost i fleksibilnost, 3) trajnost.

1) Elementi zajedništva izviru iz:

- a) imanentne ljudske potrebe (potreba za osjećajem pripadanja i zajedništva kako bi se izbjegla tjeskoba i strah od samoće, te potreba za komuniciranjem s drugim ljudima);
- b) društvene situacije (npr. otpor prema eventualnoj unifikaciji, integraciji, akulturaciji ili asimilaciji);
- c) egzistencijalnih razloga (težnje za što efikasnijim i produktivnijim korištenjem životnih/ekoloških resursa).

2) Dinamičnost i fleksibilnost vezani su uz promjenljivost i trenutne interese grupe.

Promjenljivo je sve ono što podliježe nužnosti strukturalne prilagodbe:

- a) općim uvjetima života (npr. kulturna adaptacija - odijevanje, graditeljstvo, gospodarstvo, tehnologija u smislu odnosa i prožimanja tradicije i inovacija, jezik), i
- b) posebnim uvjetima života (npr. prilagodba spram interetničkoga okruženja).

Fleksibilnost se ogleda u onome, što se u literaturi često naziva "periodi pojačane svijesti o etničkome identitetu". Tako, u skladu s trenutnim interesom vlastite grupe, nosioci njezina identiteta mogu s njime manipulirati. Jedan od načina manipuliranja identitetom je npr. njegovo prikrivanje (kao što je recimo promjena imena i prezimena) do kojega najčešće (ali ne i uvijek) dolazi zbog raznih oblika diskriminacije, predrasuda i sl.

3) Trajnost etniciteta veže se uz njegov dinamičan i fleksibilan karakter, ali i za njegovu povijesnost (vremenski kontinuitet). To podrazumijeva:

- a) nastanak prvobitnoga identiteta, uz elementarnu pretpostavku da svaka grupa ima identitet oduvijek. Čak i ona grupa koja nije ni u kakvoj interakciji s drugim grupama ima neki svoj identitet (poznati su primjeri iz etnološke literature o "otkriću" pojedinih zajednica i njihovom prvom susretu s pripadnicima drugih zajednica, kada se na pitanje "Tko ste vi?" jednostavno, ali točno određeno odgovara:

"Mi smo ljudi"), ali ga u susretu s drugim grupama manje ili više naglašava/izražava.

- b) kontinuirani doživljaj zajedništva u smislu doživljaja cjelokupne povijesti, uz pretpostavku da svaka grupa ima identitet oduvijek. On traje i modificira se zahvaljujući unutrašnjem vremenu koje posjeduje biće svake zajednice, bez obzira na različite povijesne događaje i različita povijesna razdoblja.

Na temelju ovakvoga određenja etničke grupe i etniciteta, može se postaviti teza (A), da put stvaranja identiteta teče od: imanentne ljudske potrebe za zajedništvom i pripadanjem, do etniciteta kao najmarkantnije od svih ponuda što ga je zajednica mogla ponuditi pojedincu kao svome članu.

Izgradnja identiteta u najizravnijoj je vezi s općim društvenim razvojem, od horde do nacionalne države modernoga tipa.

Gubljenjem, odnosno promjenom pojedinih elemenata kulture (elemenata "objektivnoga sadržaja kulture") ne gubi se prvobitni etnički identitet, jer sam objektivni sadržaj kulture nije dovoljan za njegovo oblikovanje. Za to su potrebni određeni mehanizmi koji određuju kada će i koje će elemente kulture izabrati njezini nositelji kao označitelji etničkoga identiteta.

To su društveni, politički, ekonomski, kulturni, psihološki i možda još neki mehanizmi. Iz interakcije tih mehanizama izrasta cjelovit etnički identitet.

Sintagma "biti drugačiji od drugih" nosi različite konotacije u različitim periodima društvenoga razvoja: pozitivne ili negativne, već prema tome kakav predznak nosi interakcija: 'mi o njima / oni o nama'. Ako je taj predznak pozitivan, mi nećemo doći u sukob, nego ćemo graditi miran suživot, uživajući u bogatstvu raznolikosti. Ako li je pak taj predznak negativan, jasno je da ćemo se sukobiti, jer smo (ponekad obostrano, a ponekad jednostrano) izgradili neprijateljske stavove jedni spram drugih.

Uz to, društveni i tehnološki razvoj izazivaju promjene u gospodarskome području. Kao jedna od mogućih posljedica tih promjena jest promjena društvenih struktura, među kojima i jezičnoga i govornoga ponašanja. U idealnim okolnostima, kakva je recimo homogenizirana i u svemu ujednačena zajednica, to je sklad promjena u nizu. Međutim, u situaciji koja je predmet ovoga istraživanja (odnos manjine i većine) ova ravnoteža poremećena je prisutnošću još jedne zajednice i njezina jezika unutar istoga životnoga prostora. Posljedica te prisutnosti je pojava dvojezičnosti koja ne podrazumijeva ravnotežu u upotrebi pojedinoga jezika (baš kao ni ravnotežu nekoga drugoga područja njihovih međusobnih odnosa).

Na temelju toga, možemo postaviti tezu (B) da odnos društvenoga razvoja i dvojezičnosti u nekim situacijama (a za situaciju koju smo istraživali smatramo da je upravo takva) može rezultirati pomakom u dvojezičnosti, koji se očituje u trendu povlačenja manjinskoga jezika i dominacije većinskoga jezika. Takav trend remeti ravnotežu upotrebe oba jezika, te nastaje asimetrična dvojezičnost na štetu manjinskoga, a u korist većinskoga jezika.

Prema tome, asimetrična dvojezičnost rezultat je društvenoga razvoja i opozicije 'mi:oni', s negativnim posljedicama, a implicira agresivnost jedne strane (većinske), kao i netolerantnost i nedemokračičnost u međusobnom odnosu dviju zajednica.

3. Dijaspóra hrvatskoga naroda

3.1. Dijaspóra hrvatskoga naroda u 15. i 16. stoljeću

U prvoj polovici 15. stoljeća započinje vrijeme najveće dijaspore hrvatskoga naroda. Bježeći pred Turcima, od tada, pa sve do konca 18. stoljeća, velika skupina Hrvata napustila je svoja ognjišta, te je, našavši novu domovinu, nastavila živjeti u novome etničkom i kulturnome okruženju, prepuštena vlastitoj socijalnoj pokretljivosti.

Hrvatski narod selio se u valovima u nekoliko pravaca. Svaki je od njih bio povezan s turskim osvajanjem hrvatskoga etničkog prostora, odnosno, s osmanlijskom ratnom strategijom kojoj je osnovni cilj bio slomiti obrambenu snagu protivničke države, a narod pokoriti ili raseliti. Takav način osvajanja prouzrokovao je na Balkanu etničke promjene razmjera kakve se ne pamte od vremena doseljenja Južnih Slavena. Usporedno su se, naime, događala dva procesa: proces masovnoga iseljavanja iz Hrvatske i proces doseljavanja novih kolonista iz južnih krajeva.

U početku sukoba s Turcima na udaru su bili južni krajevi Hrvatske, i to: sjeverne padine Biokova, Mosor i Velebit. Iseljavanjem stanovništva iz tih krajeva dalmatinski gradovi ostaju bez svojega prirodnog egzistencijalnoga zaleđa, s kojim su imali izvrsne trgovačke i gospodarske veze. Selidbeni val kretao se preko Jadrana na Apeninski poluotok, i to je najstariji proces hrvatske dijaspore. U drugoj polovici 16. stoljeća smiruje se iseljavanje u tome pravcu iz gradova, ali se pojačava iseljavanje s otoka Raba, Paga, Hvara, Korčule i Brača, a nakon toga i iz Istre, Primorja, te otoka Krka. Na Apeninskome poluotoku doseljenici su stvorili jake kolonije, uključujući i vlastito svećenstvo. Posebnim obilježjem ovoga južnog, prekomorskoga pravca iseljavanja smatra se poznavanje, ili bar

djelomično poznavanje talijanskoga jezika, koje je svakako omogućilo brže i bezbolnije uključivanje u društvene tokove novoga kraja, ali je u sebi ta prividna prednost nosila opasnost brze asimilacije. Do današnjih je dana preživjela jedino skupina Hrvata u pokrajini Molise (Valentić, 1984, 6).

Drugi je pravac iseljavanja iz hrvatskih zemalja bio usmjeren na zapad prema Istri, Gorici i Kranjskoj, a trajao je čitavo 16. stoljeće. Turci su zaposjeli prostor između rijeka Cetine i Zrmanje zajedno s kninskom tvrđavom, gornje Pounje, Srb, Lapac, te svu Liku između sjeverne Velebitske padine i Plješivice. Opustošena su sva hrvatska naselja na prostoru od Une do Velebita, i od Kapele do Kupe u Gorskom Kotaru (Valentić, 1984, 8). Prema mišljenju eksperata ovaj selidbeni val se u našoj povijesnoj znanosti još uvijek nije dovoljno istražio.

Najmasovniji smjer hrvatske dijaspore kretao se prema sjeveru, u dva osnovna pravca. Jedan, sjeverozapadni, vodio je u zapadnu Ugarsku, Donju Austriju, Slovačku i Moravsku, a drugi u južnu Ugarsku. U tim predjelima koji su, dakle, naseljeni prije nekoliko stotina godina, Hrvati žive i danas.

Ovo stanovništvo iseljavalo se iz Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Like, Krbave. Smatra se da ih je najveći broj bio iz krajeva s donjega toka rijeka Une i Kupe, a naročito iz Slavonije (Valentić, 1984, 10; Urošević, 1969, 28-78; Šarošac, 1977, 16-24).

Osnovni uzrok seobe Hrvata u ovome periodu i u ovim pravcima bilo je dakle tursko prodiranje i uz njega vezan strah od smrti, te drastičnih represalija neprijatelja. Dovoljno je spomenuti odvođenje u ropstvo, spaljivanje naselja ili pak nabijanje na kolac. Međutim, u kršćanskome življu bio je prisutan i strah od islamizacije. Bio je to naime beskompromisni sudar dvaju vjerskih sustava, a i jedan i drugi su u svojoj praksi poznavali sveti rat protiv nevjernika i krivovjernika. Svaka promjena vjere izaziva psihološke, društvene, političke, pa i etničke posljedice. Postoje brojni povijesni izvori, među njima i upečatljiva usmena predaja o dramatičnosti sukoba između križa i polumjeseca kao temeljnih simbola kršćanstva i islama (Vidmarović, 1982, 5).

Seobama su pridonijeli i rast agrarne konjunktura u tadašnjim ugarskim krajevima, kao i posjedi hrvatskoga plemstva u njima. Austrijski i ugarski feudanci preko svojih agenata također potiču seobe, stimulirajući ih povoljnim uvjetima (npr. daju zemlju uz oslobođanje od poreza). Tokom 16. stoljeća Hrvatski Sabor i pojedini velikaši, među kojima su se posebno isticali Frankopani, više su puta prosvjedovali protiv austrijskih i ugarskih agenata u Hrvatskoj, pri čemu su željeli ukazati tadašnjoj europskoj javnosti na posljedice iseljavanja Hrvata i upozoriti ako se ne

zaustavi trend masovnih seoba, Hrvatska može ostati bez svoga stanovništva. Ti su prosvjedi bili bezuspješni (Valentić, 1970, 19), što potkrepljuje i ovaj citat: "Hrvatski seljaci napuštaju staru domovinu u tolikom broju, da su neki hrvatski krajevi ostali bez stanovnika. To je ponukalo hrvatske plemiće, da odlučno ustanu protiv preseljivanja seljaka u zapadnu Ugarsku i u Austriju. Godine 1532. ljuto se tuže hrvatski plemići kralju Ferdinandu na ugarske, štajerske i austrijske velikaše, što mame hrvatske seljake i na taj način ostavljaju Hrvatsku bez obrane. Godine 1535. sastaje se hrvatski sabor u Topuskom i izabire dvojicu svojih izaslanika, Ivana Tumpića i Mihalja Budišića, koji će kralju Ferdinandu izložiti pritužbe i zahtjeve hrvatskog sabora. Među najozbiljnijim pritužbama bila je pritužba protiv kranjskih, austrijskih i ugarskih velikaša, što šalju u Hrvatsku svoje poslanike, koji mame seljake da ostave Hrvatsku i da se presele u njihove zemlje. Hrvatski sabor traži od kralja, da zabrani seobu hrvatskih kmetova i da naredi, neka se preseljeni kmetovi vrate.

Prosvjedi hrvatskog sabora i hrvatskog plemstva nijesu u prvi mah imali nikakva uspjeha, ali kad se seljenje nastavilo, a Turci sve to jače pritisli, da se mogu hrvatski iseljenici povratiti u staru domovinu, ako žele... Međutim, koliko je poznato, hrvatski se iseljenici nijesu vraćali u staru domovinu" (Ujević, 1934, 7).

Franjevci iz Hrvatske, tada najbrojnije svećenstvo, također su utjecali na iseljavanje. Kako su zajedno s franjevcima Ugarske i Slovačke imali zajedničkoga provincijala, tako su i prije turskih provala ustanovili dobre veze s crkveno-upravnim središtima u Ugarskoj. Od svoga su provincijala imali određeni poticaj na seobe. One su bile uglavnom organizirane i unaprijed isplanirane, s dogovorenim pravcima kretanja i konačištima. Doseljenjem su se formirale župe, a time se širila nadležnost matične franjevačke provincije Bosne Srebrene, koja je u nekim krajevima Ugarske potrajala do početka 19. stoljeća (Dumančić, 1987, 178). Masovne seobe Hrvata u 15. i 16. stoljeću, koje su se stabilizirale i okončale do sredine 18. stoljeća, ostavile su duboke tragove u njihovoj povijesti. Osim trajnoga gubitka iseljenoga življa, u tim krajevima potpuno je izmijenjena etnička slika Hrvatske.

Potrebno je napomenuti, da najnovija istraživanja, primjerice povjesničara akademika dr. Nikole Benčića, organiziranome iseljavanju Hrvata daju veće značenje od onoga koje mu je pridavala starija literatura.

3.2. Hrvatska nacionalna manjina u Mađarskoj

Tip doseljavanja stanovništva rezultirao je arhipelaškom lociranošću njihovih naselja, što je pridonijelo sporoj integraciji doseljenika u jedinstvenu cjelinu pod hrvatskim nacionalnim imenom. Otežavajuću okolnost u cilju nacionalne integracije predstavlja i činjenica, što je to bilo pretežno seosko stanovništvo, i inače izolirano od kulturnih zbivanja svoga doba, a sada još opterećeno odvojenošću od matične domovine. Jedina veza sa starim krajem, svojim jezikom i tradicijom, pa donekle i ostalim hrvatskim skupinama razasutima po Ugarskoj, bilo je svećenstvo, prvenstveno već spominjani redovnici - franjevci. Između naroda i klera živjela je i učvršćivala se duboka veza (koja postoji i dan danas), međusobna privrženost, te odanost kršćanskome određenju i katoličkoj tradiciji kao utjecajnoj snazi i vrijednosti bez konkurencije (Urošević, 1969, 68-69).

Krajem 18. stoljeća te u prvoj polovici 19. stoljeća dolazi do strukturalnih promjena u sferi gospodarskih odnosa, a posebno u poljoprivredi, kao temeljnoj privrednoj grani cijeloga panonskoga areala, a posljedica toga su razvoj trgovine i poboljšanje prometnih veza. Tako dolazi do jačih kontakata između pojedinih hrvatskih etničkih grupa u samoj Ugarskoj, ali i izvan nje, sa starim krajem.

Postepeno se razvija bogatiji sloj seljaka, unutar kojega se, zajedno s dijelom građanstva i svećenstva, rađaju počeci sloja koji će postati nositeljem narodnoga preporoda.

Među pripadnicima hrvatske nacionalne manjine počeci školstva vezani su uz Crkvu. Tako bilježimo podatak da je prva hrvatska (franjevačka) škola u Pečuhu osnovana 1722. godine (Narodni kalendar, 1987, 43-44). Po tadašnjemu školskome sustavu bio je to najniži tip pučke škole, tzv. trivijalna škola. Na njoj je bila tabla slijedećega sadržaja: "SCHOLA TRIVIALIS NATIONIS ILLIRICAE ERECTA AB EADEM NATIONE BENEFICIO ILLUSTRISSIMI DOMINI LIBERI BARONIS LEOPOLD MAKAR1722", ili: "Ilirska nacionalna škola koju je osnovao 1722. godine barun Leopold Makar" (Urošević, 1969, 69). Franjevci su osnivali i više stupnjeve škola kao što su bile tadašnje gimnazije. Zbog pritisaka nacionalizma i hegemonizma tadašnjega većinskoga ugarskoga naroda, pučko školstvo razvijalo se sporo i mukotrpno. U nešto povoljnijemu položaju bili su Hrvati u zapadnoj Ugarskoj, koji su kroz razdoblje reformacije i katoličke protureformacije uspjeli sačuvati crkvenu autonomiju, a samim time i mogućnost očuvanja jezika, što se kasnije pokazalo temeljem autonomnoga školstva zapadnougarskih Hrvata (Benčić, 1973, 42).

Sredinom 19. stoljeća položaj školstva na hrvatskome jeziku, zbog teških političkih prilika u Ugarskoj koju karakterizira agresivni velikougarski šovinizam, ne pokazuje napredovanje. Jedino franjevačke škole u Budimpešti, Baji, Santovu i Subotici odgajaju generacije kao kakvo-takvo jamstvo budućnosti manjine (Dumančić, 1987, 179). Pored nastojanja da hrvatski etnički element oslabe sužavanjem mogućnosti učenja i upotrebe materinskoga jezika, vlasti potiču naseljavanje drugih naroda u hrvatske sredine. Tako su tokom 18. i 19. stoljeća na područje Južne Ugarske planski naseljavani Mađari, Rumunji, Bugari, Slovaci, Česi, Rusini, Ukrajinci, Armenci, Židovi, Romi, pa čak i Talijani, Španjolci i Francuzi (Domini, 1977, 65; Jankulov, 1961, 45-65 i dalje).

Kako bi se bolje razumjela politika velikougarskoga nacionalizma, potrebno je osvrnuti se na godine koje su neposredno prethodile 1848. godini. Tada su nosioci mađarskoga nacionalnoga pokreta (najznačajnije ime, gotovo sinonim - Petöfi Sandor) došli u sukob s nemađarskim narodima Ugarske. Kod uvođenja mađarskoga jezika kao službenoga zabranjivali su jezike drugih nemađarskih naroda, čime su, uz ostalo, ugrožavali njihovo nacionalno egzistiranje. Trudeći se da Mađare drže nad svim ostalim narodima kao isključivu vladajuću naciju u čitavoj Ugarskoj, oni nisu mogli trpjeti da bilo koja druga nacija bude ravnopravna s mađarskom, pa su ugušivali sve ostale nacionalne pokrete za slobodu i nezavisnost. Već je tu došao do izražaja dvostruki karakter politike nosilaca mađarskoga nacionalnoga pokreta, koji je prema gore, tj. prema Austriji bio napredan i oslobodilački, jer se borio za što veću slobodu i nezavisnost Ugarske od Austrije, a prema dolje ugnjetački i reakcionarni, ugušujući sve oslobodilačko-demokratske pokrete nemađarskih naroda Ugarske.

Potkraj 18. stoljeća samo 29% pučanstva Ugarske su Mađari, a ostalo su nemađarski narodi: Ukrajinci, Slovaci, Srbi, Hrvati, Rumunji i drugi. Nemađari su pretežno seljaci, a Mađari feudalci. Dakako, mađarski karakter mnogonacionalne Ugarske mogao se održavati jedino u feudalnoj privilegiranosti koja je osiguravala mađarskoj feudalnoj klasi položaj vladajuće nacije. S brojnim (stranačko-političkim, klasnim, nacionalnim) suprotnostima ušla je Mađarska u 1848. godinu. Prva nezavisna mađarska vlada 1848. g. bila je sastavljena isključivo od plemića, koji su nastavili/zadržali svoj stav spram nacionalnoga pitanja kao i polovičnu politiku spram seljaštva (ELZ, IV, 1968, 167).

Početak dvadesetoga stoljeća ne donosi velike preokrete u životu hrvatske nacionalne manjine na ovim prostorima. Opisano stanje traje do raspada Austro-Ugarske monarhije. Tada hrvatske etničke skupine s područja Monarhije ulaze u sastav nekoliko država. Grupa zapadnougarskih Hrvata razdijelila se između Austrije, Mađarske i tadašnje

Čehoslovačke, dok su brojne skupine Šokaca, Bunjevaca, Bošnjaka i drugih, razdvojene državnim granicama između Mađarske, Rumunjske i tadašnje Jugoslavije.

Sve do najnovijih vremena, mađarska službena doktrina nije se uspjela osloboditi svojega tradicionalizma, koji je težio potpunom homogenizaciji državnoga teritorija. U skladu s time nastojale su se asimilirati nacionalne manjine zbog tzv. viših državnih interesa. Među povjesničarima prevladava mišljenje da je u europskim okvirima upravo u Mađarskoj politika denacionalizacije stvorila sustav dajući joj jedno od svojih osnovnih i permanentnih obilježja.

Jedan od najupečatljivijih pritisaka na nacionalne manjine (a o ostalima će također biti govora) jesu popisi stanovništva i službene statistike. Anonimni autor pod pseudonimom "nepoznati Jugoslaven" krajem Prvoga svjetskoga rata piše: "Poput sablasti diže se narodnosno pitanje pred svakim Mađarom, a to je znak, da to pitanje postoji, da čeka svoje rješenje, a što je glavno, da je mađarska supremacija umjetna tvorevina bez pravog temelja. Kad bi Mađari bili svjesni svoje brojčane i kulturne premoći, ne bi drhtali na svakom koraku od bojazni da je ne izgube i ne bi svoju brojčanu premoć gradili na temelju krivotvorene statistike" (Domini, 1977, 65).

S obzirom na sve što je do sada rečeno, pokušat ću odgovoriti na pitanje koliko ima Hrvata u Mađarskoj i kako su se te brojke kretale u prošlosti.

Ukupan broj Hrvata u Ugarskoj uoči Prvoga svjetskoga rata prema statističkoj obradi Josipa Lakatoša iznosio je 1910. godine 285 582 osobe (Vidmarović, 1977, 11). Međutim, treba iznati da je raspadom Austro-Ugarske Monarhije ugarski teritorij smanjen. Na zapadu su se izgubili teritoriji u korist Austrije i tadašnje Čehoslovačke, a na istoku u korist Rumunjske, pa su stoga Hrvati koji su živjeli u tamošnjim županijama postali rumunjski državljani. U južnim krajevima Ugarske živjelo je najviše pripadnika naše manjine. Zbog nepreciznosti, tendencioznosti te različitosti individualnih pristupa ovoj problematici, o njihovu je broju teško suditi. Državnom granicom između tadašnje Mađarske (koja je proglašena pod imenom Narodna Republika Mađarska 16.11.1918. godine) i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, također novostvorene države, razbija se nacionalno i kulturno homogeniziranje tamošnjega hrvatskoga življa, u kojem je nastanak ovih dviju država izazvao, s jedne strane, strah od nastavka politike mađarizacije iz predratnoga perioda, a s druge - nadu da će svoje nacionalno i kulturno biće u potpunosti ostvariti u zajednici s ostalim južnoslavenskim narodima. S obje strane granice trajao je vrlo kratak period koliko-toliko slobodnoga razvoja svijesti o nacionalnoj pripadnosti. Naime, za nepunu godinu dana, 1.8.1919. godine, započinje

u povijesti ovih krajeva dramatičan period tzv. bijeloga terora i diktature generala Hortyja. Već sljedeće godine - 2.6.1920. godine potpisao se u Trianonu mirovni ugovor. Banat, Bačka bez Bajskog trokuta i južna Baranja pripojili su se Kraljevini SHS. Svi pokušaji da se promijeni odluka u vezi s državnom pripadnosti Bajskog trokuta bili su bezuspješni. U sličnoj situaciji našli su se Hrvati na zapadnoj granici Mađarske s Austrijom. Tamo je 1921. godine proveden plebiscit, putem kojega se oko 25.000 Hrvata odlučilo za život u Mađarskoj, a oko 50.000 u korist Austrije (ishod ovoga plebiscita u velikoj je mjeri rezultirao iz propagandne djelatnosti, kako Mađarske tako i Austrije, vidi u Prilozima).

Ovo cijepanje svakako je i rezultat raznih diplomatskih pregovora trećih osoba, ali s dalekosežnim posljedicama za hrvatsku nacionalnu manjinu u Mađarskoj. Prije nego što ću nastaviti s pokušajem utvrđivanja brojnoga stanja Hrvata u Mađarskoj, napomenut ću da je ovakva teritorijalna situacija potrajala do 11. 4. 1941. godine, kada je Mađarska anektirala Bačku, Baranju, Međimurje i Prekmurje. No, 1945. godine oni su se ponovno uključili u državne granice FNR Jugoslavije.

Neki izvori govore da je tada (dakle, nakon Trianona) u Mađarskoj ostalo oko 180.000 Hrvata (Bogdanov, 1957, 252), a neki još i više (Trnjegorski, 1938, 79), premda po mađarskoj službenoj statistici 1921. godine u Mađarskoj živi svega oko 60.000 Hrvata (Domini, 1977, 72). No, nije teško odbaciti mađarsku statistiku kao nevjerodostojnu, jer ona, između ostaloga, popisuje nacionalne manjine po raznim kategorijama. Tako npr. Hrvate popisuje i kao Hrvate, i kao Dalmatince, i kao Belohrvate, Bunjevce, Bošnjake, Šokce, ili pak preko neodređene rubrike "nemađari". Nadalje, 1930. godine mađarska statistika broji još manje Hrvata - manje od 50.000, a uz to još oko 10.000-15.000 u zapadnoj Mađarskoj, iako ih je baš u tome području 1920. godine mađarska statistika "našla" samo oko pet tisuća.

Prema prvome popisu stanovništva nakon Drugoga svjetskoga rata 1949. godine ukupan broj Hrvata u Mađarskoj bio je 10.000. No, treba imati na umu političku situaciju i njezin utjecaj na opće društvene tokove izazvane Rezolucijom Informbiroa. "Između Jugoslavije i Mađarske pogoršani su međudržavni odnosi; narod je bio šokiran prisilnim iseljavanjem pripadnika njemačke narodnosti i konfisciranjem njihove imovine. Pribojavali su se da će i njih zadesiti slična sudbina ako se izjasne za hrvatsku narodnost. Broj pripadnika hrvatske narodnosti možemo približno odrediti na osnovu podataka o znanju jezika, i to na temelju podataka o onome dijelu pučanstva koji govori hrvatski. Priznavanje znanja jezika nije za sobom povlačilo nikakve političke posljedice, te se ovi podaci mogu smatrati realnima. U šomođkoj županiji podaci o poznavanju jezika nadmašuju rezultate iz 1941. godine a mnogostruko su

veći od podataka iz 1949. godine. Došli smo do zaključka, da se mnogi od onih pripadnika narodnosti koji govore svoj materinji jezik ne smatraju pripadnicima narodnosti, već se izjašnjavaju za Mađare" (Füzes, 1990, 88). Za isti pak period procjene raznih državnih i partijskih institucija se bitno razlikuju - prema njima je, naime, Hrvata bilo mnogo više.

Prema popisu stanovništva 1960. godine, broj pripadnika hrvatske nacionalne manjine znatno je porastao, jer je ta brojka iznosila približno 85.000 (Urošević, 1969, 4-12).

Za 1980. godinu podaci se također razlikuju od izvora do izvora, a uglavnom se kreću od 27.000 do 90.000. Među glavnim uzrocima ovakve pomutnje (ako izuzmemo tekuće političke događaje) jest trajna neadekvatna upotreba naziva za nacionalnost ili, preciznije rečeno, različiti kriteriji pomoću kojih se određivala nacionalna pripadnost, zatim različiti način prikupljanja podataka, te nedosljedna upotreba pojmova (Perunović, 1989; Đurok, 1993, 85-95). Pored već spomenutih obilježja etničke pripadnosti kao što su lokalni etnonimi Bunjevac, Šokac, Bošnjak, Rac, Gradišćanski Hrvat itd. posebnost mađarske statistike ogleda se u nazivu Južni Slaven, pri čemu se zbirno uključuju i Srbi i Slovenci i Hrvati. Podaci o materinskome jeziku također su nejasni.

Hrvatske novine (glasilo Gradišćanskih Hrvata u Austriji) donose podatke o rezultatima popisa stanovništva u Mađarskoj godine 1990. Prema tome popisu Hrvata bi u Mađarskoj bilo 18 869! No, u članku se dodaje da te podatke u Mađarskoj nitko ne uzima ozbiljno, jer primjerice popis govori da je Nijemaca oko 39.000, dok predsjednik Saveza Nijemaca tvrdi da ih je između 200.000-220.000 (Hrvatske novine, 32, 1992.),

Na osnovi procjena eksperata specijaliziranih institucija, kao i dobrih poznavatelja prilika u Mađarskoj, prevladava mišljenje da u toj zemlji danas živi oko 90.000 Hrvata.

Budući da se s hrvatskoga etničkoga i državnoga teritorija stanovništvo iseljavalo u različito vrijeme i iz različitih dijalektalnih, pa i geografskih područja, jezici i govori Hrvata u Mađarskoj su različiti. Prisutna su sva tri dijalekta: štokavski, kajkavski i čakavski. Uz ukupne povijesne prilike u kojima su živjeli, i to su razlozi da je ovo migrantsko stanovništvo na tlu nove domovine stvorilo nekoliko zasebnih skupina, pa tako danas govorimo o Gradišćanskim, Pomurskim, Bunjevačkim i Baranjskim Hrvatima, a unutar ovih posljednjih razlikujemo još i Šokce, Bošnjake i Podravske Hrvate (Šarošac, 1986, 7-8). Postoje i drugačije podjele, tako Đuro Franković razlikuje Pomurske, Gradišćanske, Podravske, Totske, Bošnjačke, Šokačke, Bunjevačke i Racke Hrvate (Franković, 1993, 205-208), a Mijo Karagić govori o slijedećim hrvatskim

skupinama: bunjevačka, šokačka, gradišćanska, podravska, bošnjačka, racka i dalmatinska (Karagić, 1993, 44). Isti autor kaže, da se ove hrvatske skupine razlikuju ne samo po jeziku, nego i po običajima, mentalitetu, folklornim tradicijama i slično.

Na sjeveru Mađarske, svega dvadesetak kilometara od Budimpešte, u Sentandreji, živi mala skupina Hrvata koja sama sebe naziva Dalmatincima. U hrvatskim izvorima o njima se malo znalo i pisalo. Jedan od rijetkih autora koji je pisao o njima jest Đuro Vidmarović u svojoj studiji o Hrvatima u Mađarskoj, objavljenoj 1982. godine (vidi popis literature), na temelju napisa u Narodnim novinama br. 14 iz 1976. godine. U novije vrijeme pojavilo se nekoliko skromnijih napisa o njima u Hrvatskom kalendaru za 1991. godinu i Hrvatskom glasniku u broju 5. od 30. 05. 1991. godine. Vidmarović napominje da se o grupi sentandrejskih Hrvata znalo i ranije, ali vrlo malo. Zato je kao prava senzacija odjeknula vijest da su sentandrejski Hrvati osnovali svoje udruženje - Dalmatinski klub. Novinar je vijest popratio komentarom, da je ova zajednica sačuvala svoje narodnosno obilježje zahvaljujući strasnoj ljubavi prema svojim narodnim pjesmama i drevnim običajima. Suradnica Hrvatskoga kalendara Eva Drobilić piše: "Hrvatski je jezik u Sentandreji, nažalost, na rubu potpunoga nestanka. Njime u naše vrijeme govori još samo 30-tak osoba starije i najstarije životne dobi. Upravo stoga neobično je važno da pokušamo otrgnuti zaboravu što više od njihove baštine. Najstariji naraštaj sentandrejskih Hrvata (sebe nazivaju Dalmatincima) još se živo sjeća svojih drevnih običaja, među inima i betlehemara..." (Hrvatski kalendar, 1991, 85).

Sudeći po novinskoj vijesti u Hrvatskome glasniku, mogla bi uslijediti jezična istraživanja, budući da su u svibnju 1991. godine sentandrejske Hrvate u tome smislu pohodili hrvatski lingvisti (Hrvatski glasnik 5, 1991).

Kako su podaci o sentandrejskim Hrvatima kojima raspolažemo u ovome trenutku skromni, neka ih ovaj rad na neki način promovira kao zasebnu skupinu Hrvata (u skladu s gornjom podjelom ostalih grupa Hrvata u Mađarskoj) uz nadu da će buduća istraživanja pružiti nove spoznaje na temelju kojih će se o njima moći više pisati.

3.2.1. Gradišćanski (Zapadno-ugarski) Hrvati

Kako je već rečeno, najintenzivniji pravac seobe Hrvata u 15. i 16. stoljeću uzrokovan pritiskom i provalama turske vojske, bio je sjeverozapadni i vodio je u Zapadnu Ugarsku, a preko nje u Donju Austriju, Češku i Slovačku. Istraživanja su dosad pokazala da su glavni krajevi iz kojih su Hrvati iseljavali u spomenutome pravcu bili: predjeli zapadne Slavonije, od

Osijeka, Požege, Hrvatske Velike do Novske, Gradiške, Virovitice, Križevaca, Čazme, zatim Gornja Posavina, sjeverna i sjeverozapadna Bosna, Pounje, osobito s predjelima oko Kostajnice, zatim šira okolica Gline i Petrinje, teritorij Like i Krbave, Hrvatskoga Primorja i predjela južno od Senja. Pretpostavlja se da se iz tih krajeva iselilo oko 200.000 Hrvata, koji su na području od današnjega juga Gradišća do Brna i Bijelih Karpata na sjeveru, od Győra na istoku i Beča na Zapadu naselili oko 200 sela. Prema tome, njihova povijest traje oko 500 godina, a žive na području triju današnjih država: Austrije, Mađarske i Slovačke (Valentić, 1970, 18 i dalje, Valentić, 1973, 15). Dolaskom Hrvata u ove krajeve započinje period obnavljanja tih krajeva, jer su potpuno opustjela od kuge koja je harala još u 15. stoljeću, te gospodarski iscrpljena ratovima između Matijaša Korvina i Frederika III. Na osnovi austrijske i mađarske arhivske građe može se pratiti povijesno konstituiranje Gradišćanskih Hrvata od 16. stoljeća do danas. U prvim etapama življenja na tuđemu etničkome teritoriju uspjelo je ovo stanovništvo organizirati autonomiju u crkvenim i obrazovnim pitanjima (uz osposobljavanje gospodarstva). Tijek 17. i 18. stoljeća obilježuje procvat trgovine, te formiranje nacionalnoga tržišta, što je hrvatskoj narodnosti nametnulo mađarizaciju škola i upravno-sudskoga mehanizma. Druga polovica 19. stoljeća nosi dalji proces urbanizacije i industrijalizacije, kojoj je posljedica pojačana asimilacija. Usprkos tome, pojačana demokratizacija političkoga života povoljno utječe na razvoj hrvatskoga jezika i književnosti, pa u drugoj polovici 19. stoljeća započinje razdoblje narodnoga preporoda, na koji su značajno utjecala i dva politička događaja: pripajanje Međimurja županiji Zali (zapadna Ugarska) 1861. godine i Austro-ugarska nagodba 1867. godine. Godina 1910. smatra se prekretnicom u povijesnome kontinuitetu, razvoju književnosti i jezika, te formiranju nacionalne svijesti kao osjećaja pripadnosti hrvatskome narodu. No, 1921. godine, kako je već i rečeno, Zapadnougarske Hrvate su podijelile državne granice Austrije, Mađarske i Slovačke. Nakon formiranja pokrajine Burgenland u okviru Austrije, na prijedlog pjesnika Mate Meršića-Miloradića, usvojio se za ovaj kraj hrvatski naziv "Gradišće". Prema tome, ovaj je naziv nastao artificijelno, ali se u narodu vrlo brzo prihvatio (Valentić, 1973, 18). Gradišćanski Hrvati koji su ušli u sastav Mađarske, proživljavali su drugačiju sudbinu od svojih sunarodnjaka u Austriji, a neki razlozi učinili su od njih nekuvrstu nacionalno-manjinskoga otoka i u samoj Mađarskoj. Ti su razlozi: geografska udaljenost od matične domovine i gotovo nikakve veze s njom, geografska udaljenost od ostalih hrvatskih skupina u Mađarskoj, slaba povezanost s njima sve do današnjih dana, razdvajanje od vlastite grupe državnog granicom, te specifični društveni, gospodarski a naročito politički uvjeti u Mađarskoj, periodi represija nad južnoslavenskim življem, osobito u vremenima antijugoslavenskih kampanja.

Zahvaljujući novim političkim i socijalnim strujanjima u ovome dijelu Europe, Gradišćanskim Hrvatima u Mađarskoj otvorile su se danas povijesne šanse da ponovno žive kao jedinstvena etnička zajednica. Otvorili su se prostori za suradnju i zajedništvo usprkos granicama, a kontinuiranim popunjavanjem tih prostora razvijala bi se jedna posebna kultura u njemačko-mađarsko-slovačkome okruženju koja bi, unatoč tim utjecajima zadržala svoju hrvatsku svojstvenost kojom već stoljećima daje doprinos kulturi ove europske regije (Domini, 1990, 331).

Jezik i govor Gradišćanskih Hrvata lingvisti ne smatraju dijalektom, nego zasebnim književnim jezikom, tim više što je taj jezik na putu prema standardizaciji (Hrvatske novine, 5, 1991). Od suvremenoga hrvatskoga standardnoga jezika razlikuje se po stanovitome tradicionalizmu, nekim vlastitim jezičnim oblicima, u sintaksi se osjeća utjecaj njemačkoga, a u fonetici mađarskoga (Manjine u alpsko-jadranskom prostoru, 1990, 41).

Danas Gradišćanski Hrvati žive u županijama Vas i Győr-Sopron.

3.2.2. Pomurski Hrvati

Ova mala etnička skupina je dio međimurskih Hrvata koji je, sudeći po povijesnim dokumentima, prešao rijeku Muru u 17. stoljeću. Najvjerojatnije jest da su u ovome kraju, a to je današnja mađarska županija Zala, u 16. stoljeću još živjeli Mađari, koji su zbog čestih turskih napada bježali u potrazi za novim utočištem. Kako 1600. godine pada Kaniža, veliki porezi podvrgavaju stanovništvo mađarskome i turskome veleposjedniku, pa i sultanu. Kuga, glad, pljačkanje vanjskih plaćenika, održavanje ogromne vojske mađarskih, hrvatskih i njemačkih vojnika koji su se 1664. godine skupili radi napada na Kanižu, sve je to poticalo tadašnje stanovnike Pomurja na bijeg. Velike štete nanijela im je kršćanska vojska koja je kod tvrđave Novi Zrinjski Grad bježala preko Mure, kao i turska vojska koja je napadala tvrđavu Zrinjskoga. Za vrijeme oslobodilačkih ratova 1687-1690, kapetan Prekodunavlja je, kako bi izglednio Kanižu, naredio evakuaciju cijeloga područja južno od Zale, čime je ovaj kraj definitivno opustošen. Nakon ponovnoga osvajanja Kaniže 1690. godine, počinje nova faza u povijesti toga kraja, obilježena doseljavanjem, unutrašnjom migracijom i organiziranim naseljavanjem (Kerecsenyi, 1982, 9). Tada počinju stizati prvi doseljenici iz Međimurja.

Sve do Trianonskog ugovora 1920. godine ovaj je kraj bio živo trgovački povezan s Međimurjem, pa i s ostalim hrvatskim krajevima. U literaturi se tako često spominju tzv. krobotenfareri, trgovci koji su sa svojim konjskim zapregama putovali po Međimurju, Slavoniji, a dospijevali su i do Jadrana. Naziv "krobot" ili "krabot" nije imala pejorativan smisao sve do kraja prošloga stoljeća (Kerecsenyi, 1982, 19),

nego upravo obrnuto - bio je to naziv za marljive hrvatske seljake koji su do toga doba još uvijek bolje vladali svojim materinskim nego mađarskim jezikom.

Uz zajedničku sudbinu i prošlost, ova hrvatska sela povezivala je zajednička vjerska pripadnost, pa je upravo zahvaljujući njoj ovo stanovništvo tako dugo sačuvalo svoj jezik i kulturu (Urošević, 1969, 76). Crkvene knjige o bračnim vezama ukazuju na endogamiju velikih razmjera, pa je i to sasvim sigurno bio važan faktor kohezije Pomurskih Hrvata.

Kako je i ovo područje proživljavalo različite političke i teritorijalne promjene u posljednjih stotinu godina, koje su utjecale i na asimilacijske procese, prema postojećim popisima stanovništva teško je odrediti ukupan broj Pomurskih Hrvata, te kako se on zaista kretao do danas. No, postoje indicije na osnovi kojih možemo tvrditi da je broj hrvatskih naselja u prošlosti bio veći nego što je danas.

3.2.3. Baranjski Hrvati

Na području na kome i danas žive, a to su prvenstveno županija Baranya i u puno manjoj mjeri županija Somogy, Hrvati su prisutni dugi niz stoljeća. Neki izvori upućuju na pretpostavku da su Mađari po dolasku u Baranju zatekli starosjedilački živalj slavenskoga porijekla. Ti su izvori, međutim, prilično nepouzdati, za razliku od onih koji se odnose na kasnija razdoblja, i koja su povezana, kao što je slučaj sa ostalim hrvatskim skupinama, uz turska osvajanja. Opustjelu Baranju su tijekom 15. i 16. stoljeća naselili uglavnom Hrvati iz Bosne (Šarošac, 1986, 8; 1977, 13 i dalje). Najveći broj koncentrirao se u Pečuhu i njegovoj okolini. Vrlo brzo po doseljenu, bosanski franjevci, koji su njihove masovne seobe pripremali i koordinirali, počeli su osnivati svoje vjerske i kulturne institucije (Urošević, 1969, 69). Jedna od najpoznatijih je franjevačka gimnazija koja je pod rukovodstvom fra Šime Matkovića djelovala u Mohaču već 1620-ih godina sa svrhom da za Baranju i Slavoniju odgaja hrvatske svećenike.

Doseljavanje Baranjskih Hrvata poticali su i vlasnici crkvenih i vlastelinskih imanja, kako bi zadovoljili potrebe za radnom snagom i kako bi porastao broj katolika s novim doseljenicima.

Današnje Baranjske Hrvate čini nekoliko skupina. One su se formirale iz raznih povijesnih slojeva, a tome su pridonijeli mnogi čimbenici, tako npr. često mijenjanje unutar zone useljenja, prijelaz s jedne vjere na drugu, gospodarski i društveni uvjeti i drugo.

3.2.4. Bunjevački Hrvati

Prema povijesnim izvorima na području Bačke u današnjoj Mađarskoj, već u 13. stoljeću djeluju dalmatinski i bosanski dušobrižnici (Unyi, 1943, 7), što upućuje na zaključak da je već i tada na tome području živjelo slavensko, najvjerojatnije - hrvatsko stanovništvo. Krajem 16. stoljeća, kada je oslobođen Esztergom, Srbi i Hrvati iz Bačke su se vrlo povoljnim uvjetima stimulirali da nasele esztergomsku okolicu, pa je tako opustjela Bačka rado dočekala nove doseljenike s juga - bunjevačke Hrvate. Dio ovih doseljenika nastavio je svoj put daleko na sjever, do Budima, Szentandreje, pa čak i dalje, npr. do Szekesfehervara. Najnovija istraživanja svjedoče da sve skupine bunjevačkih Hrvata - dalmatinska, primorsko-lička, podunavska i potiska, imaju zajedničko porijeklo i da potječu iz tzv. hercegovačkog vilajeta (Mandić, 1987, 9; Urošević, 1969, 28 i dalje). Toj tvrdnji ide u prilog i njihov govor, štokavsko-ikavski, kojim se govorilo u dotursko doba uz Dinaru i sjeverni dio Svilaje. Zbog gospodarskih razloga (potraga za ispašama) ovo se stanovništvo u 15. stoljeću počinje seliti prema Dalmatinskoj Zagori (Zrmanja, Zelengrad, Zemunik, Polešnik i dr.) gdje su se stopili s tamošnjim stanovnicima, od kojih su najvjerojatnije i dobili ime Bunjevci. Nadiranjem Turaka ovaj se puk seli prema Lici i Hrvatskome Primorju. Početkom 17. stoljeća, točnije, oko 1620. godine, pod vodstvom franjevac, oko 10.000 bunjevačkih Hrvata krenulo je u smjeru Bačke, gdje su se trajno naselili. Već 1622. godine franjevac Šimun Matković traži župu Bunjevci u kalačkoj biskupiji (Erdeljanović, 1930, 461). Prema tome, ovaj kratki pregled možemo zaključiti tvrdnjom, da su Bunjevački Hrvati, preselivši se na ovo područje, zatekli hrvatski živalj koji je tu dospio s ranijima selidbenim valovima, a koje su prinarodili sebi i s njim oblikovali ovdašnju bunjevačku etničku cjelinu (Mandić, 1987, 14).

Današnja naselja bunjevačkih Hrvata u Mađarskoj nalaze se u županiji Bacs - Kiskun.

Proučavajući literaturu koja se odnosi na prošlost, kulturu, pravni položaj Hrvata u Mađarskoj i slično, nije teško uočiti da je broj njihovih naselja u stalnome opadanju. Tako npr. samo bi Gradišćanskih Hrvata (u Mađarskoj, Austriji i Slovačkoj), s obzirom na brojčano stanje u trenutku doseljenja, prema računu statističke vjerojatnosti i pri normalnome prirastu stanovništva, danas trebalo biti preko jedan milijun, a procjenjuje se da ih ima svega oko 85.000 (Valentić, 1973, 15). Slična je situacija i s ostalim hrvatskim etničkim skupinama u Mađarskoj. Tako snažan proces asimilacije rijedak je primjer u svjetskoj povijesti.

3.3. Međunarodno-pravni položaj hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj

3.3.1. Opće napomene

Pravni položaj svake osobe u međunarodnoj zajednici ne određuju samo pravila unutrašnjega prava država, nego i norme međunarodnoga javnoga prava. Pravni poredak svake države morao bi biti u skladu s njezinim međunarodnim obavezama, pa bi tako pravni položaj hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj morao biti kompatibilan s unutrašnjim pravom i međunarodnim obavezama Mađarske. Od društvenih normi, za naše sunarodnjake u Mađarskoj bitne su odluke vlade Mađarske.

Praksa nam pokazuje, da su norme međunarodnoga prava malobrojne i općenite, sadržaj često nejasan, a primjenjivost diskutabilna (Vukas, 1977, 41).

Nestankom poslijeratnoga fiktivnoga jedinstva i sklada u zemljama Istočne Europe, na površinu su izbili vrlo brojni, dramatični a često i gotovo nerješivi problemi multinacionalnih zajednica u tome dijelu našega kontinenta.

Još nakon Prvoga svjetskoga rata, na sjeveru, istoku i jugu Europe raspale su se mnogonacionalne monarhije, a stvaranjem novih europskih granica nije se svim narodima ostvario san o stvaranju vlastitih jednonacionalnih država. U novim granicama ostali su pripadnici različitih narodnosti (u većem ili manjem broju) izvan matičnih zemalja, u okruženju stranoga većinskoga naroda. Pobjedničke sile odlučile su zaštititi te manjine, bez obzira na to koliko ih je, koje su nacionalnosti i vjerske pripadnosti. Osiguravanje te zaštite trebalo se provoditi pomoću međunarodnih obaveza pod kontrolom Lige naroda (Vukas, 1990, 434). Kako nisu prihvaćeni neki prijedlozi da se u sam Pakt Lige unesu odredbe o zaštiti manjina, države su takve obaveze morale preuzeti nizom posebnih međunarodnih instrumenata, a to su bili različiti ugovori, prilagođeni konkretnim zemljama. Tako su npr. Austrija, Mađarska, Bugarska i Turska potpisnice tzv. mirovnih ugovora; Poljska, Kraljevina SHS, bivša Čehoslovačka, Rumunjska, Grčka i Litva tzv. specijalnoga ugovora velikih sila s nekim manjim, uglavnom novostvorenim državama, dok su neke države potpisivale tzv. dvostrane ugovore između zemalja u kojima je živjela većina jednoga naroda i država u granicama kojih je taj narod bio u manjini, kako su to npr. učinile Njemačka i Poljska. Napokon, neke su države davale posebne deklaracije prigodom njihova primanja u Ligu naroda, kao npr. Albanija, Estonija, Letonija, Litva (Vukas, 1978, 62 i dalje). U Mirovnome ugovoru zaključenom s Mađarskom u Trianonu 1920. godine u odjeljku VI trećeg dijela (to su članovi od 54 do 60)

govori se o zaštiti manjina. Mađarska se obvezala da će svojim manjinama osigurati potpunu zaštitu njihovoga života i slobode, bez obzira na jezik, nacionalnost i vjeru, pružiti im ista građanska i politička prava, pravo upotrebe materinskoga jezika u privatne i trgovačke svrhe, u ispovijedanje vjere, u školovanje na materinskome jeziku, u tisak i ostalu izdavačku djelatnost, te u istupe na javnim zborovima (Domini, 1977, 73). U stavu 4 člana 58 čak se navodi i to da će, premda postoji službeni mađarski jezik, svaki pripadnik nacionalne manjine imati olakšice pred sudovima, u smislu korištenja svojega materinskoga jezika.

Međutim, između politike koja se proklamirala i stvarno provodila prema nacionalnim manjinama zapravo je postojao veliki raskorak. Naime, za vrijeme već spominjanoga Hortyjeva režima denacionalizacija je napredovala do ogromnih razmjera. Pripadnici nacionalnih manjina bili su građani drugoga reda. Tako novinar Stipan Filaković u "Narodnim novinama" br. 50 od 13.12. 1990. godine, strana 2, prisjećajući se ranoga djetinjstva, a misli se na međuratni period, piše: "U tadašnjoj Mađarskoj bez obzira da li smo bili pripadnici hrvatske ili srpske manjine, nazivali su nas divljim i smrdljivim Racima. Zabranjivali su nam da govorimo na našem materinjem jeziku, odnosno, da kako su govorili, lajemo na tom drvenom jeziku". U političkome životu Mađarske nisu imali nikakvu ulogu, jer niti su imali svoje predstavnike u parlamentu i županijskim i drugim organima vlasti, niti su uspijevali ući u državnu službu ukoliko prethodno nisu pomađarili svoja imena i izjasnili se za mađarsku nacionalnost. Svaki pak pokušaj organiziranja adekvatnoga školstva ili kulturnoga života bio je onemogućen. Tako npr. čitamo iz jednoga dokumenta koji se odnosi na podravsko selo Križevce: "Karoly Herenyi, upravitelj i učitelj, koji je umirovljen 1939. godine nakon 34-godišnjeg pedagoškog rada. Ocjenjujući njegov rad, zaključili su (starateljstvo škole, op. p.) da je njegova škola bila uzorna, da su njegovi leventashi za regrutiranja uvijek bili zapaženi. 'Stekao je neprolazne zasluge u pomađarivanju, jer je za tri desetljeća svog učiteljevanja 80% žitelja tog čisto hrvatskog sela pomađario" (Füzes, 1990, 43).

Povjesničari i politolozi tumače da ovakva denacionalizacija nacionalnih manjina u Mađarskoj, kojoj su i Hrvati u toj zemlji platili veliki danak, ima korijene u tradicionalnome odnosu Mađarske prema nacionalnim manjinama koje su živjele na njezinome državnome teritoriju, opterećenom povijesnom predodžbom mađarske državnosti. Do 1918. godine, dakle do propasti Ugarske, bila je to država po svojoj strukturi izrazito heterogena, u kojoj su Mađari bili tek u relativnoj većini prema ostalim narodima. Pa ipak, ekonomska i politička prevlast bila je u njihovim rukama (Domini, 1977, 64). Ideologija im se zasnivala na predodžbi da su Mađari u tome dijelu Europe povijesno i kulturno vodeći

narod i da im to daje pravo na hegemoniju. Težili su stvaranju jedinstvenoga mađarskoga naroda i u skladu s tim, postepenom "brisanju" pojedinih grupa s njihovim posebnostima. Cjelokupna vanjska politika Mađarske između dvaju ratova temeljila se na propagiranju ideje o potrebi revizije trianonskih granica, a istomišljenike je našla u Italiji i Njemačkoj, što joj je omogućilo da 1938. godine svojemu državnome teritoriju pripoji Južnu Slovačku, 1939. godine dio Ukrajine, 1940. godine Erdelj (Sjeverna Transilvanija) a 1941. Bačku, Baranju, Prekmurje i Međimurje.

Tek od 1945. godine počinje, doduše spora, ali ipak ohrabrujuća revitalizacija nacionalnih manjina u Mađarskoj, sada već i u okvirima sustava zaštite pod okriljem Organizacije Ujedinjenih naroda (Šahović, 1990, 17). Za zaštitu Hrvata u Mađarskoj značajna je Opća deklaracija o pravima čovjeka, te mnoge druge deklaracije, rezolucije i ugovori o pravima čovjeka zaključeni u Ujedinjenim narodima. Kako je međutim ova svjetska organizacija vodila brigu prvenstveno o pravima čovjeka i zabrani diskriminacije, za najnoviju situaciju relevantna su posebna pravila međunarodnoga prava koja pružaju zaštitu manjinama (Šahović, 1990, 23). Njih utvrđuju europske asocijacije tipa Konferencije za sigurnost i suradnju u Europi, Savjet Europe i slično (detaljnije o ovim dokumentima vidi u Prilozima).

3.3.2. Položaj hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj od 1945. godine do kraja osamdesetih godina

Organizirajući vlast u zemlji, mađarski su komunisti pošli od spoznaje da će jedan od najvažnijih zadataka biti normaliziranje odnosa mađarskoga naroda s narodnostima koje žive u zajednici s njim, kao i reguliranje odnosa narodnosti s matičnim narodima. Već u listopadu 1944. godine izrađen je nacrt programa Mađarske komunističke partije i u njega je, kao jedan od osnovnih, ušao zahtjev za raskidanjem s fiksnim idejama mađarskih imperijalista o vodećoj ulozi mađarskoga naroda, idejom koja je bila usmjerena prema dominaciji nad podunavskim narodima (Kövago, s. a., 3). U spomenutom nacrtu sve se narodnosti koje žive u Mađarskoj proglašavaju ravnopravnima, obećava im se sudjelovanje u državnoj administraciji u svim područjima državnoga života, njihova ravnopravna i ravnopravna zastupljenost u zakonodavstvu i u ostvarivanju zakona (Stojić, 1989, 129 i dalje). Ovaj je nacrt također razradio najvažnija pitanja nacionalne ravnopravnosti, kao što su slobodna upotreba jezika, obrazovanje na jezicima narodnosti i slično. Pa ipak, era staljinizma dovodi do deformacije i u ovoj sferi, pa se tako afirmiraju voluntarističke tendencije koje su kočile razvoj demokratske nacionalne politike socijalističkoga sistema. Oživjelo je pogrešno gledište, da socijalizam sam po sebi rješava nacionalno pitanje. Vjerovalo se da se oko nacionalnoga

pitanja ne treba posebno truditi, jer će se ono u Mađarskoj riješiti samo po sebi kroz deset do petnaest godina. Stvarni položaj hrvatske nacionalne manjine u godinama Informbiroa obilježen je onemogućavanjem bilo kakve djelatnosti u pogledu provođenja proklamirane politike prema manjinama, kao i okrutnim represalijama nad hrvatskim (i ne samo hrvatskim) življem: hapšenja, preseljenja, oduzimanja imovine i slično (Kövago, s. a., 19).

Nakon 1956. godine obnovljena partija i vlada ponovno su počeli posvećivati dužnu pažnju međunacionalnim odnosima. Razvoj nacionalnoga pitanja i shvaćanje toga razvoja u idućemu periodu bio je izražen u dva osnovna dokumenta: u izmijenjenome i dopunjenome Ustavu iz 1972. godine i Programskoj deklaraciji usvojenoj na 11. kongresu Mađarske socijalističke radničke partije 1975. godine. Najkraće rečeno, oni konstatiraju jednakost državljana pred zakonom, njihovu zaštitu od nepravdne diskriminacije, bez obzira, između ostaloga, i na nacionalnu pripadnost. U tim se dokumentima također navodi da se za svaku narodnost koja živi na teritoriju Mađarske osigurava ravnopravnost, upotreba materinskoga jezika, obrazovanje na materinskome jeziku i njegovanje vlastite kulture. Osiguravanje ovih prava provodilo se na dva načina. S jedne strane pripadnici manjina srazmjerno svome broju bili su zastupljeni u zakonodavnim i upravnim organima, a s druge, imali su prava i mogućnosti za osnivanje svojih saveza.

U Mađarskoj je do 1989 (do novih višestranačkih parlamentarnih izbora) svaka narodnost imala svoje predstavnike u Parlamentu, koje nisu birali samo pripadnici narodnosti, nego i ostali. Broj parlamentarnih poslanika koji su porijeklom iz redova narodnosti, prema podacima saveza narodnosti, iznosio je ukupno 15, što nadmašuje udio pripadnika narodnosti u ukupnome broju stanovnika. Za razliku od načina sudjelovanja pripadnika narodnosti u najvišim tijelima, u gradskim, općinskim i seoskim vijećima mogli su neposredno kandidirati i birati svoje predstavnike. U ostvarivanju nacionalne politike, pored predstavničkih organa, sudjelovala su i županijska vijeća, kao i komiteti za pitanja narodnosti koji su radili pri ministarstvu za kulturu. Posebnu ulogu imali su savezi narodnosti.

Formiranje saveza narodnosti počelo je stvaranjem Antifašističke fronte Slavena u Mađarskoj 18. veljače 1945. godine. Iz ove je fronte izrastao Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, koji je, poput ostalih narodnosnih saveza, imao, pri osnivanju, politički karakter, ali je kasnije preuzeo i značajne kulturne zadatke (Iz naše prošlosti I i II, 1979, 1981). Ovakva pozitivna klima prekinula se, kako se već napomenulo, početkom pedesetih godina. Međutim, 1958. godine mijenja se odnos partije i države prema narodnostima, pa se tako u odluci Politbiroa

Mađarske socijalističke radničke partije zauzeo stav da savezi narodnosti treba da u središte svoje aktivnosti stave politički i kulturno-prosvjetni rad socijalističkoga sadržaja, uz preporuku da svoju političku djelatnost izražavaju u okviru Patriotske narodne fronte. Od toga vremena također započinje organizacijski razvoj saveza narodnosti, a njihov unutrašnji život zahvatio je proces demokratizacije.

Politbiro Mađarske socijalističke partije je razmatrao nacionalno pitanje 1968, 1978 i 1988. godine. Na osnovi njegovih uputa savezi narodnosti su na svojim kongresima usvojili jedinstvene pravilnike, koji se međusobno razlikuju samo po specifičnostima koje se tiču pojedine narodnosti. Prema tim pravilnicima delegate kongresa narodnosti u pojedinim naseljima biraju stanovnici iz redova sveukupnoga stanovništva. Kongresi biraju rukovodstva i radne komitete saveza. Ova tijela su odgovorna kongresu, a svoju djelatnost obavljaju samostalno. Savezi pojedinih narodnosti su društvene organizacije koje zastupaju ustavna prava i interese pripadnika narodnosti i koje surađuju s državnim organima te djeluju u političkim okvirima Patriotske narodne fronte. Zadaci saveza pojedinih narodnosti, prema pravilnicima, bili su: da mobiliziraju stanovništvo iz redova narodnosti za aktivno sudjelovanje u socijalističkoj izgradnji društva, da pružaju pomoć pripadnicima narodnosti u ostvarivanju ustavom osiguranih prava, da aktivno sudjeluju u očuvanju, njegovanju i daljemu razvijanju progresivnih kulturnih tradicija narodnosti, da pomažu rješavanju odgojno-obrazovnih zadataka prosvjetnih organa vezanih za manjine, da učvršćuju ljubav prema zajedničkoj domovini, kao i prijateljstvo i suradnju s Mađarima i pripadnicima ostalih narodnosti koje žive u zemlji, da u duhu socijalističkoga patriotizma i proleterskoga internacionalizma njeguju prijateljstvo i suradnju između Mađarske i drugih socijalističkih zemalja, da pokreću inicijative za izgradnju mađunardnih kulturnih odnosa i da sudjeluju u njihovu ostvarivanju.

Djelatnost saveza imala je dakle, svoju političku, svoju kulturnu, ali i ideološku dimenziju. Spomenimo da se najvažnijom djelatnošću smatralo evidentiranje kandidata iz redova narodnosti za izbore poslanika i članova gradskih i seoskih vijeća, te onu koja je bila usmjerena na organiziranje svih aktivnosti i manifestacija koje se provode i održavaju na materinskome jeziku.

Na temelju ovako proklamirane manjinske politike teško je odrediti njezin stvarni napredak za razdoblje od pedesetih do kraja osamdesetih godina, tim više kada znamo kako su se u okviru ove jedinstvene južnoslavenske asocijacije gomilala nezadovoljstva pripadnika hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj.

Ipak, navedimo slijedeće kvantitativne pokazatelje koje možemo tumačiti kao izvjestan napredak: povećao se broj djece u predškolskim i školskim ustanovama koja su bila obuhvaćena dvojezičnim programima (o primjerenosti tzv. dvojezične nastave i njihovim rezultatima bit će riječi kasnije), povećao se broj klubova, grupa i dramskih ansambala narodnosti, dosljednije su se poštivali principi dvojezičnosti u natpisima institucija i naselja i slično. Također nas neki indikatori upućuju na zaključak, da se u ovome razdoblju povećala privrženost prema materinskome jeziku i kulturi, a da i potreba za očuvanjem nacionalne svijesti i identiteta doživljava svojevrsnu renesansu.

Lagani korak naprijed postignut je i na području njegovanja kontakata s matičnom domovinom. Službeni krugovi tretirali su ovo pitanje kao veoma važno s gledišta dobrosusjedskih međudržavnih odnosa, koje se poklapa s općim društvenim interesom, ali isto tako, premda pitanje manjina shodno načelima međunarodnoga prava predstavlja interno pitanje pojedinih zemalja, nije zanemariv ni njegov međunarodni efekat. U praktičnome pogledu, ovaj dvosmjerni odnos (manjina - matični narod) odnosio se na uzajamno osposobljavanje i dopunsku obuku pedagoga, kulturnih radnika, nabavku udžbenika na materinskome jeziku, kulturno-umjetničku suradnju, turizam, i slično.

Pa ipak, pri kraju 1988. godine i sam Centralni komitet Mađarske socijalističke radničke partije na svome je plenumu (22.11.1988.), razmatrajući položaj nacionalnih manjina, došao do zaključka da se, usprkos spremnosti i naporima pojedinih partijskih organa, državnih i društvenih organizacija u sprezi sa savezima narodnosti, nije postigao adekvatan napredak u očuvanju nacionalne svijesti kod manjinskih naroda, u razvoju korištenja materinskoga jezika i njihove specifične kulture. Zato su donesene smjernice za novi, poseban Zakon o manjinama.

Smjernice za ovaj zakon zapravo su odrazile nov interes Mađarske da se očuvaju nacionalne manjine, a taj je pak interes u velikoj mjeri proizlazio iz činjenice da zapravo, prema procjenama i statistikama čak jedna trećina Mađara živi u susjednim zemljama, naravno u statusu nacionalne manjine (Kocsis, 1989, prema Grbić, 1990, 126; Vajs, 1990, 91), te da je njihov položaj i status nezavidan (dovoljno je podsjetiti se da je to još uvijek bilo vrijeme koje je tek prethodilo političkim i društvenim promjenama u tadašnjoj Čehoslovačkoj i tadašnjoj Jugoslaviji, a neposredan povod pada Csauscescove vladavine najslikovitije govori o položaju mađarske nacionalne manjine u toj zemlji).

U skladu s time, osnovni ciljevi Zakona o manjinama trebali su biti: osiguravanje nesmetanoga razvoja i očuvanja etničkoga identiteta manjinskih naroda u Mađarskoj, stvaranje uvjeta za njihovo nesmetano uklapanje u mađarsko društvo - uz zadržavanje nacionalnih svojstava i

identiteta, jačanje kohezije i jedinstva mađarskoga društva paralelno s učvršćivanjem specifičnih manjinskih prava, te osiguranje stvarne realizacije manjinskih prava kao ustavne obaveze Mađarske, u stvarnome životu, u praksi.

U međuvremenu, već 1989. godine, Mađarska je doživjela velike političke promjene: val demokratizacije društva, uvođenje višestranačkoga pluralizma, i napokon višestranački izbori koji su rezultirali promjenom vladajuće strukture. Sve je to unijelo nove dimenzije u rješavanje nacionalnih i međunacionalnih odnosa.

3.3.3. Položaj hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj nakon višestranačkih izbora 1989. godine

Godina 1989. u mađarskome političkome životu ostaje obilježena kao godina raspada jednostranačke države i uvođenja višestranačkoga sustava, parlamentarizma, pravne države, slobode tiska, uglavnom, godina početka demokratizacije društva.

Iako se polovicom osamdesetih godina naslućivao opći pad socijalizma, smatra se da su se najkvalitetnije promjene u tome pravcu (u okviru staroga sustava, pa i u samoj Mađarskoj socijalističkoj radničkoj partiji) počele događati upravo u Mađarskoj (sami Mađari odeđuju kao ključnu - 1986. godinu). Kvaliteta se odražavala na planu društvenoga razvoja, ali je njemu prethodio zaokret, te kontinuirani trend promjena u ekonomskim odnosima. Tu se misli na proces proizvodnje, organizaciju trgovine, ulaganje američkoga i zapadno-europskoga kapitala, napose u hotelijerstvu i turizmu, te petrokemiji.

Istodobno dolazi do reafirmacije Mađarske (i posebno Budimpešte), njezine tradicije, povijesti, mjesta i uloge koju je nekada imala u Europi.

Promjena političkoga sustava u zemlji obavila se a da u njoj nisu sudjelovali pripadnici nacionalnih manjina.

Novoizabrani mađarski Parlament formirao je Komisiju / Odbor za manjinska pitanja i ljudska prava, na čelu kojega je dr. Gabor Fodor, zastupnik Saveza mladih demokrata, tada možda najpopularnije političke stranke u Mađarskoj (Gabor Fodor je trenutno predsjednik Odbora za ljudska, manjinska i vjerska prava u Parlamentu Mađarske).

Godina 1990. značajna je za južnoslavenske nacionalne manjine i po tome što se praktično ugasila njihova dotadašnja zajednička organizacija: Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj. Odbacivanjem real-socijalističke ideje o tzv. socijalističkoj naciji i prioritetu državne nad nacionalnom pripadnosti, kao i promjene u Mađarskoj i tadašnjoj Jugoslaviji koje su se odvijale jedna za drugom, gotovo u isto vrijeme, dovelo je u pitanje postojanje jedne takve zajedničke

organizacije. Odgovor na to pitanje uslijedio je ubrzo: njezinim raspadom. Kao novi modeli udruživanja pojedinih bivših članica toga saveza osnovane su zasebne manjinske organizacije: Srpski demokratski savez, Slovensko kulturno udruženje i Savez Hrvata u Mađarskoj. Tijekom 1991. godine ovaj je Savez inicirao slijedeće aktivnosti (od kojih su neke mogle biti i ostvarene, jer se u travnju 1991. godine odobrilo financiranje od strane države): čitalačke i folklorne tabore, književne susrete, hrvatske dane, regionalne seminare prosvjetnih radnika, kulturna i sportska natjecanja, kazališni amaterizam, znanstvene skupove i promocije knjiga. Također je pod okriljem Saveza osnovano Društvo hrvatskih prosvjetnih radnika i Hrvatski književni krug.

Iste je godine (30.08.) nova vlada Mađarske osnovala Odjeljenje ili Ured za nacionalne i etničke manjine, koje ne potpada ni pod jedno ministarstvo, nego je izravan vladin organ. Za kontrolu toga Odjeljenja odgovoran je ministar bez resora, a njegov je voditelj u rangu državnoga sekretara. Za predsjednika Ureda imenovan je pripadnik njemačke nacionalne manjine gospodin Johann Wolfarth. On je rekao da je zadatak ovoga Ureda da održava kontakte među manjinama i vladom, da izrađuje zakone i odredbe u vezi s manjinama i koordinira subvencioniranje manjinskih organizacija. Naglasio je da uspješnost rada Ureda zavisi od sloge među različitim manjinskim organizacijama (Narodne novine, 36/37, 1990).

Mađarska je vlada osnivanjem ovoga Ureda zapravo organizacijski i sadržajno odvojila bavljenje pitanjima koja se odnose na Mađare izvan Mađarske s jedne strane, te na domaće manjine, s druge. Naime "sa zemaljskim samostalnim državoupravnim organom neposredno podređenim vladi, vlada je udovoljila davnašnjim manjinskim zahtjevima - - prepoznavši i tu okolnost - da je domaće manjinsko pitanje složenije, zapletenije i važnije od toga, nego da bi ono pripadalo djelokruzima bilo kojih ministarstava" (Hrvatski glasnik, 24, 1991).

Prema mišljenju istaknutih prvaka narodnosnih institucija u Mađarskoj (Narodne novine, 39, 1990) nova politička elita je na području ljudskih prava u stručnome smislu jača od prethodne, ali još uvijek nedovoljno poznaje položaj manjina u Mađarskoj (pa je u tome smislu važna činjenica što spominjani Ured vodi pripadnik manjine, kao i da u tome Uredu u svojstvu glavnoga savjetnika radi Hrvatica gospođa Janja Horvat). Uz to, i nedovoljna obaviještenost čini da se često predlažu rješenja koja polaze od neosnovanih iluzija. Međutim, neosporno jest da izgradnja pravne države podrazumijeva i pravilno reguliranje položaja manjina. Osim toga, Mađari su svjesni, kao uostalom svi narodi Srednje i Istočne Europe, da prema gospodarskome, društvenome i političkome razvoju put vodi samo u jednome pravcu: prema Europi. To pretpostavlja i

rješenje manjinskoga pitanja na europski način. Prilikom primanja Mađarske u Savjet Europe tadašnji premijer Jozsef Antall je u Strasbourgu rekao: "... da će Mađarska konstruktivno i na primjeren način doprinijeti reguliranju manjinskih pitanja i unutar i izvan svojih granica", ta da će garantirati prava nacionalnih i etničkih manjina, koje smatra organskim dijelom demokratske preobrazbe (Narodne novine, 41, 1990).

Nakon pola godine, 24.04.1991. godine, gospodin Jozsef Antall primio je u svome kabinetu u Parlamentu rukovoditelje organizacija nacionalnih manjina i etničkih skupina u Mađarskoj, što su pripadnici manjina protumačili kao prvorazredan događaj. Prilikom razgovora mađarski je premijer detaljnije govorio o vladinim namjerama na unapređenju narodnosne politike i o predstojećemu zakonu o nacionalnim i etničkim manjinama.

Ako je četrdesetogodišnji period real-socijalizma destruktivno utjecao na nacionalni identitet Hrvata u Mađarskoj, to su većega značenja promjene na mađarskoj političkoj i društvenoj sceni: pluralizam i preorijentacija k Europi. U skladu s tom preorijentacijom, na najvišoj državnoj razini osnovalo se kolegij sastavljen od poznatih stručnjaka za manjinska pitanja. Zadatak je toga kolegija "obnoviti" manjinsku politiku kako zbog Mađara izvan Mađarske, tako i zbog manjina u Mađarskoj. Prvi zadatak ovoga radnoga tima jest utemeljenje pojmovnoga aparata - - odvajanje od soc-realističke terminologije i frazeologije. Poznato je, naime, da je istraživanje etničkih pitanja vezano uz aktualne političke događaje, te da politički život i politički razvoj imaju utjecaja i na terminologiju: na pojmove i na fraze koji mogu imati dugotrajni ideološki naboj. Tako se sada, zahvaljujući pravilnome (stručnome) pristupu, u Mađarskoj briše iz upotrebe pojam "narodnost" koji je u mađarskome jeziku dugi niz godina označavao željeni status manjine (poznata nam je slična situacija i na bivšem jugoslavenskom prostoru). Umjesto njega, u upotrebi je sintagma "narodna, etnička i jezična manjina". "S tem so poudarili, da je narodna manjšina del matičnega naroda, hkrati pa zatrdili, da 'manjšina' v pluralistični družbi nima in ne more imeti negativnega prizvoka (saj je znan izrek 'Small is beautiful'). Na tej podlagi je bil dosežen sporazum, po katerem 'narodna manjšina' pomeni manjšino, ki ima svojo narodno matico v neodvisni državi. Narodnost pa definirajo kot poljubno, večjo ali manjšo, etnično manjšino, ki nima svoje matične države" (Mejak, 1990, 120).

Neke (neslužbene) analize predstavnika manjinskih institucija upućuju na zaključak da nove političke struje još traže svoj put u iznalaženju stava i politike prema nacionalnim manjinama. Prosuđuje se da načelno egzistiraju dvije opcije: jedna, koju bismo mogli nazvati nacionalno-nacionalističkom, koja je u priličnoj mjeri okrenuta Mađarima